BALZAC

Colonelul Chabert

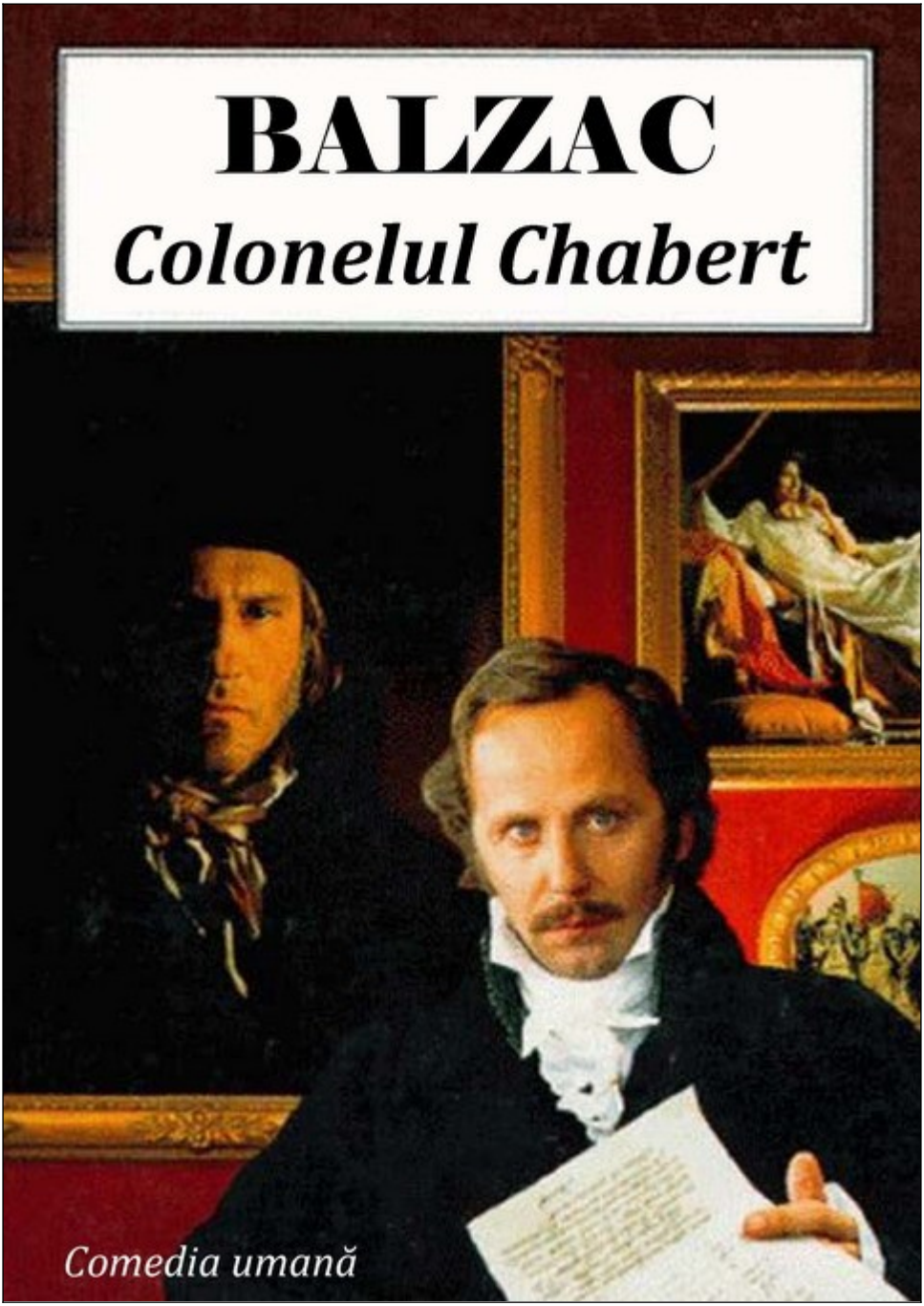

Comedia umană

Honoré de BALZAC

Colonelul Chabert

În româneşte de
Petru Dumitriu

Le Colonel Chabert,
1835

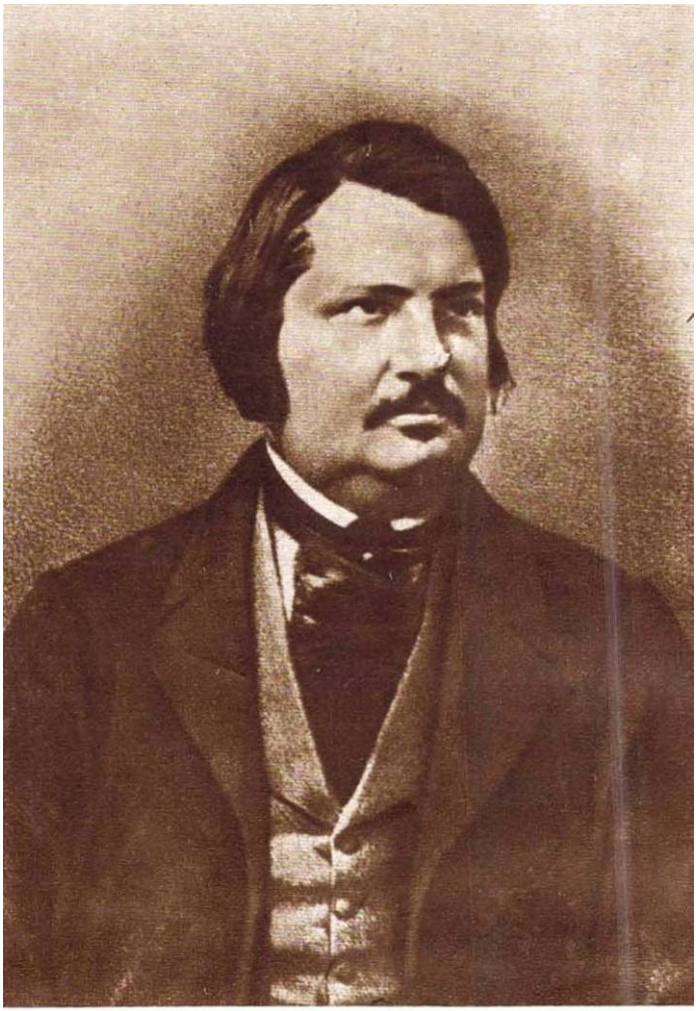

-H aide, iarăşi gioarsa aia bătrână!

Această exclamaţie o scosese un secretăraş de soiul celora ce se numesc prin birourile de notariat *trepăduşi* şi care în clipa asta muşca cu mare poftă dintr-o bucată de pâine; scoase din ea niţeluş miez, făcu un cocoloş şi îl azvârli prin vasistasul unei ferestre pe care se sprijinea. Bine ţintit, cocoloşul sări îndărăt până aproape de înălţimea geamului, după ce a lovit pălăria unui necunoscut care tocmai străbătea curtea unei case aşezate pe strada Vivienne, unde locuia domnul Derville, avocat.

— Isprăveşte o dată, Simonin, nu mai face şotii oamenilor, că te dau afară. Clientul, oricât ar fi el de sărac, e tot om, ce naiba, spuse primul-secretar, întrerupându-se din verificarea unei socoteli.

Îndeobşte, trepăduşul este, cum era şi Simonin, un băiat de treisprezece-patrusprezece ani, care în toate birourile de notariat se află sub ocârmuirea specială a primului-secretar, de ale cărui comisioane şi bileţele de dragoste are grijă, tot ducându-se cu ordine de urmărire pe la portărei şi cu jalbe la tribunal. Prin apucăturile sale aduce cu ştrengarul Parisului şi meseria îi impune să umble cu chichiţe şi cârcote. Copilul acesta e aproape întotdeauna

nemilos, neînfrânat, nesupus, face cuplete, e mucalit, lacom şi trândav. Totuşi, aproape toţi secretarii aceştia au câte o mamă bătrână, locuind la al cincilea, şi cu care-şi împart cei treizeci-patruzeci de franci, leafa lor pe o lună.

— Dacă şi el e om, de ce îi zici *gioarsă bătrână?* zise Simonin, cu o mutră de şcolar care şi-a prins profesorul cu o greşeală.

Şi începu iarăşi să-şi mănânce pâinea şi brânza, proptindu-şi umărul în pervazul ferestrei, căci se odihnea în picioare ca şi caii de birja, cu un picior ridicat şi sprijinit pe celălalt, pe vârful pantofului.

— Ce festă i-am mai putea juca chinezului ăstuia? întrebă pe şopti te cel de-al treilea secretar, pe nume Godeschal, oprindu-se în mijlocul unei argumentări pe oare o redacta într-o petiţie transcrisă de către al patrulea secretar şi ale cărei copii erau făcute de doi învăţăcei veniţi din provincie. Apoi continuă să improvizeze... *Dar în binevoitoarea şi înalta sa înţelepciune, Maiestatea Sa Ludovic al 18-lea* (în litere, hei, Desroches, cel plin de ştiinţă, tu care faci transcrierea!) *în clipa în care a luat din nou în mână frânele regatului său: a înţeles*... (ce-o fi înţeles, şmecherul ăsta bătrân?) *înalta misiune la care o chema divina Providenţă... (*semn de mirare şi şase puncte: cei de la tribunal sunt destul de evlavioşi ca să ne treacă asta cu vederea) *şi* c*el dintâi gând al său a fost, după cum o dovedeşte data decretului mai sus-arătat, de a înlătura nenorocirile pricinuite de către groaznicele şi jalnicele dezastre ale vremurilor noastre revoluţionare, restituind credincioşilor şi numeroşilor săi servitori* (numeroşilor, e o măgulire care va plăcea tribunalului) toat*e bunurile lor nevândute, fie că ele se găsesc în domeniul public, fie că se găsesc în domeniul ordinar sau extraordinar al Coroanei, fie, în sfârşit, că se găsesc în daniile către aşezămintele publice, căci suntem şi ne socotim în stare de a susţine că acesta e spiritul şi înţelesul faimosului şi atât de loialului decret dat în ziua de...* luaţi seama, – zise Godeschal celor trei secretari –

păcătoasa asta de frază mi-a umplut tot restul paginii. Ei bine, reluă el, muind cu limba marginea caietului ca să poată întoarce fila groasă a colii timbrate, ei bine dacă vreţi să-i jucaţi o festă, spuneţi-i că patronul nu poate vorbi cu clienţii decât între orele două şi trei dimineaţa: să vedem dacă o să mai vină hoţomanul ăla bătrân! Şi Godeschal reluă fraza începută: dat *în ziua de…* aţi scris? întrebă el.

— Da, strigară tustrei copiştii.

Toate mergeau în acelaşi timp, petiţia, statul de vorbă şi uneltirea.

— *Dată în ziua de*… hei, moş Boucard, ce dată avea decretul? trebuia să punem punctul pe i, carnacsi![1] asta lungeşte cererea.

— Carnacsi, repetă unul dintre copişti, înainte ca Boucard, primul-secretar, să fi putut răspunde.

— Cum a sta? Ai scris carnaxi? strigă Godeschal, uitându-se la noii veniţi cu un aer aspru şi mucalit totodată.

— Păi da, zise Desroches, cel de-al patrulea secretar, aplecându-se peste copia vecinului său, a scris: *trebuie să punem punctele pe i* şi *carnacsi* cu x.

Toţi secretarii izbucniră într-un hohot de râs.

— Cum asta, domnule Huret, dumneata iei *carnacsi* drept un termen juridic, şi mai spui că eşti din Montagne! exclamă Simonin.

— Şterge bine de tot, zise primul-secretar. Dacă judecătorul însărcinat cu dosarul vede una ca asta, o să spună că ne batem joc de mâzgăleală. O să se supere patronul. Haide! nu mai face prostii de astea, domnule Huret. Un normand nu are voie să dea rasol când scrie o cerere. Asta e „prezentaţi arm” al breslei notarilor.

— *Dat în ziua… dat în ziua…* întrebă Godeschal. Spune-mi o dată Boucard, când a fost dată?

— Iunie 1814, răspunse primul-secretar, fără să-şi lase lucrul.

---

[1] *Carnácsi* – interjecţie, blestem; expresie învechită, aici cu sensul de: *„Drace!”, „Fir-ar să fie!”*

O bătaie în uşă întrerupse fraza acestei petiţii, îmbâcsite de amănunte de prisos. Cinci secretari rânjiţi până la urechi, cu ochii vioi şi ironici, cu părul creţ, se întoarseră cu nasul spre uşă, după ce strigară cu toţii, cu glasul unui cântăreţ de strană: intră. Boucard rămase cu faţa îngropată într-un maldăr de acte, numite, în stil de grefă, *vreascuri,* şi continuă să-şi întocmească darea de seamă a cheltuielilor, la care tocmai lucra.

Biroul de notariat era o încăpere mare, împodobită cu soba clasică ce se găseşte în toate vizuinile sâcâielii. Burlanele străbăteau odaia în diagonală şi ajungeau la un cămin nefolosit pe a cărui tăblie de marmură se vedeau felurite bucăţi de pâine, triunghiuri de brânză de Brie, costiţe de porc proaspete, pahare, sticle şi ceaşca de ciocolată a primului-secretar. Aroma acestor bunătăţi se amesteca atât de bine cu mirosul sobei încinse peste măsură, cu izul anumit al birourilor şi al hârţoagelor, încât nici duhoarea unei vulpi n-ar fi putut fi simţită. Podeaua era de mult acoperită de noroiul şi de zăpada adusă de secretari. Lângă fereastră se afla masa de scris cu oblon a primului-secretar şi de oare se sprijinea măsuţa celui de-al doilea. În clipa aceasta, al doilea secretar *făcea tribunalul.* Era cam între opt şi nouă dimineaţa. Drept orice podoabă, secretariatul nu avea decât acele afişe mari, care anunţă sechestre imobiliare, vânzări, licitaţii între majori şi minori, adjudecări definitive sau în pregătire, mândria birourilor de notariat. În spatele primului-secretar se afla un dulap uriaş cu rafturi, care acoperea tot peretele şi în care fiece despărţitură era îndesată cu teancuri de hârtie de unde atârna un număr nesfârşit de etichete şi capete de sfoară roşie ce dădeau o înfăţişare cu totul deosebită dosarelor de procedură. Rafturile de jos ale dulapului erau pline de cartoane îngălbenite de atâta întrebuinţare, mărginite cu hârtii albastre şi pe care se puteau citi numele clienţilor de seamă ale căror afaceri mănoase erau în lucru în acel moment. Lumina zilei pătrundea anevoie prin geamurile

murdare. La Paris, de altminteri, sunt prea puţine birouri de notariat în care se poate lucra fără lampă, în luna februarie înainte de ora zece, căci toate sunt într-o stare de neîngrijire care se poate lesne înţelege. Toată lumea trece pe acolo, nimeni nu rămâne, nici nu arată vreun interes faţă de ceea ce este atât de banal, nici avocatul, nici împricinaţii, nici secretarii nu ţin la eleganţa unui loc care pentru unii e o şcoală, pentru alţii un loc de trecere, iar pentru maestru un laborator. Plin de jeg, mobilierul trece din mână în mână, de la avocat la avocat, cu o evlavie atât de mare, încât unele secretariate mai păstrează încă cutii de rămăşiţe, ghemuri de şnururi de hârtie, formulare de la procurorii de la *Chlet,* prescurtare de la *Châtelet*[2], jurisdicţie care în vechea orânduială însemna ceea ce numim astăzi un tribunal de primă instanţă. Secretariatul acesta întunecos, năclăit de praf, avea deci la fel ca toate celelalte, ceva pe care împricinaţii îl găseau respingător şi care din această pricină era unul dintre cele mai hâde şi mai monstruoase lucruri din Paris. Desigur, dacă paraclisele umede în care rugăciunile sunt cântărite şi plătite ca mirodeniile, dacă prăvăliile telalilor în care se răsfaţă zdrenţele ce-ţi spulberă toate iluziile vieţii, arătându-ţi cum sfârşesc toate gloriile noastre; dacă aceste două haznale ale poeziei n-ar fi existat, secretariatul unui avocat ar fi fost, dintre toate dughenele lumii noastre, cea mai îngrozitoare. Dar tot aşa stau lucrurile cu tribunalul, cu tripourile, cu colecturile şi cu localurile deocheate. De ce? Poate că în aceste locuri drama, desfăşurându-se în sufletul omului, face ca accesoriile să-i fie indiferente; ceea ce ar explica simplicitatea marilor cugetători şi a marilor ambiţioşi.

— Unde mi-e briceagul?

[2] *Châtelet* – în vechiul Paris, fortăreaţa numită marele Châtelet, pe malul drept al Senei, era sediul de jurisdicţie penală a Parisului; marele Châtelet a fost dărâmat în 1802; astăzi mai există doar micul Châtelet, fostă închisoare, pe malul stâng al Senei.

— Îmi iau dejunul.

— Hai te cară, am făcut o pată pe petiţie.

— Sssst! domnilor!

Aceste felurite exclamaţii se auziră toate deodată în clipa în care bătrânul pricinaş închise uşa, cu acel soi de umilinţă ce schimonoseşte toate mişcările unui om nenorocit. Necunoscutul încercă să zâmbească, dar muşchii obrazului i se destinseră, după ce căutase în zadar un semn de bunăvoinţă pe chipurile neînduplecat de nepăsătoare ale celor şase secretari. Obişnuit, fără îndoială, să judece oamenii, el se adresă cu multă cuviinţă trepăduşului, nădăjduind că acest topor de oase o să-i răspundă cu blândeţe.

— Domnule, patronul dumitale e dispus să mă primească?

Mucalitul trepăduş nu-i răspunse bietului om decât dându-şi binişor, de câteva ori la rând, cu mâna stângă peste ureche, de parcă ar fi spus: „Sunt surd”.

— Ce doreşti, domnule? întrebă Godeschal care, pe când punea această întrebare, înfuleca o bucată de pâine cu care s-ar fi putut încărca o ţeavă de tun. Îşi ridică în aer cuţitul şi se aşează picior peste picior, ridicându-l pe cel de deasupra la înălţimea ochilor.

— Domnule, vin aici a cincea oară. Aş dori să vorbesc cu domnul Derville.

— Aveţi treabă cu dânsul?

— Da, dar nu pot vorbi decât cu dânsul…

— Patronul doarme; dacă doriţi să-l consultaţi asupra unor lucruri grave, dânsul nu lucrează serios decât la miezul nopţii. Dar dacă vreţi să ne spuneţi nouă despre ce e vorba, am putea tot ca şi dânsul să vă…

Necunoscutul nici nu clipi. Se uită cu sfială în jurul lui, ca un câine care, strecurându-se într-o bucătărie străină, se teme să nu fie bătut. Datorită stării lor, secretarii de avocat nu se tem niciodată de hoţi; ei nu aruncară deci nicio bănuială asupra omului cu manta cu mai multe gulere şi-l

lăsară să cerceteze încăperea în care zadarnic se uita după un scaun pe care să-şi odihnească trupul, căci se vedea bine că era obosit. Avocaţii lasă într-adins foarte puţine scaune în birourile lor. Clientul de rând, plictisit să tot aştepte în picioare, pleacă bombănind, dar nu răpeşte un timp care după vorba unui vechi procuror nu e socotit în onorar.

— Domnule, răspunse el, am avut cinstea să vă înştiinţez că nu pot să expun chestiunea care mă aduce decât domnului Derville; am să aştept până se trezeşte.

Boucard îşi sfârşise adunarea. Simţi aroma ciocolatei lui, se ridică din jilţul său de paie, veni lângă cămin, îl măsură pe bătrân cu privirea, se uită la mantaua lui cu trei gulere şi făcu o schimă ce nu se poate descrie. Se gândi pesemne, că oricât l-ar stoarce cineva pe acest client, i-ar fi fost cu neputinţă să scoată de la el un ban; se amestecă atunci în vorbă răspicat şi scurt, în dorinţa de a se dezbăra de un client păgubos.

— V-au spus adevărul, domnule. Patronul nu lucrează decât noaptea. Dacă pricina dumneavoastră e gravă, vă sfătuiesc să veniţi la unu noaptea.

Împricinatul se uită la primul-secretar cu un aer năuc şi rămase o clipă nemişcat. Obişnuiţi cu toate schimbările de fizionomie şi cu toanele ciudate care fac pe oamenii ce se ţin de procese să pară când nehotărâţi, când îngânduraţi, secretarii îşi văzură de prânzul lor, făcând tot atâta zgomot cu fălcile cât ar face nişte cai la ieslele lor, fără a se mai sinchisi de bătrân.

— Domnule, am să vin deseară, zise în cele din urmă bătrânul care, cu o îndârjire proprie oamenilor nenorociţi, căuta să prindă în greşeală pe toată lumea. Singura epigramă îngăduită mizeriei este de a sili justiţia şi milostenia la denegări nedrepte. După ce nenorociţii au dat societatea de minciună, se aruncă şi mai cu ardoare la sânul lui Dumnezeu.

— Ia uite, ce îndrăzneţ fără pereche, zise Simonin, cât

încă bătrânul n-apucase să închidă uşa.

— Parcă a ieşit din mormânt, răspunse secretarul.

— O fi vreun colonel care-şi cere vreo restanţă, spuse primul-secretar.

— Nu, e un fost portar, zise Godeschal.

— Pun rămăşag că e nobil, strigă Boucard.

— Mă prind că a fost portar, răspunse Godeschal. Numai portarii sunt înzestraţi din fire cu mantale cu mai multe gulere, soioase şi rupte ferfeniţă la poale, ca a acestui unchiaş. Nu i-aţi văzut cizmele scâlciate în care intră apa, şi cravata care îi ţine loc de cămaşă? A dormit pe sub poduri.

— Ar putea să fie nobil şi să fi tras cordonul[3], strigă Desroches. Asta s-a mai văzut.

— Nu, reluă Boucard printre hohote de râs, eu susţin că a fost berar în 1789 şi colonel pe vremea republicii.

— Pun rămăşag cu fiecare din voi, pe câte un bilet de teatru, că a fost soldat, zise Godeschal.

— S-a făcut! răspunse Boucard.

— Domnule, domnule! strigă micul secretar, deschizând fereastra.

— Ce faci, Simonin, ce faci? întrebă Boucard.

— Îl chem ca să-l întreb dacă e colonel sau portar; el trebuie să ştie.

Toţi secretarii izbucniră în râs. Cât despre bătrân el şi urca scările.

— Ce-o să-i spunem? strigă Godeschal.

— Las pe mine! răspunse Boucard.

Bietul om intră cu teamă, plecând ochii în jos, poate ca să nu-şi trădeze foamea uitându-se cu prea mare lăcomie la mâncăruri.

— Domnule, îi zise Boucard, vreţi să fiţi aşa de bun şi să ne spuneţi cum vă numiţi, pentru ca patronul să ştie dacă…

— Chabert.

— O fi colonelul mort la Eylau[4]? întrebă Huret care, pentru că nu spusese niciun cuvânt până atunci, era dornic

[3] *Cordonul* – sfoara pe care o trag portarii când deschid uşa.

să adauge şi el o batjocură pe lângă toate celelalte.

— El însuşi, domnule, răspunse bietul om cu o antică simplitate. Şi se retrase.

— Tiiii!

— Ramolit!

— Pfiiiu!

— Of!

— Ah!

— Bum!

— Ah, caraghios bătrân!

— Tralala, lala!

— Dus pe copcă!

— Domnule Desroches, te duci la teatru fără să plăteşti, zise Huret celui de al patrulea secretar, dându-i o asemenea palmă peste umăr că ar fi putut ucide un rinocer.

Se porni un puhoi de strigăte, de râsete şi de exclamaţii, pe care, ca să-l poţi descrie, ar trebui să foloseşti toate onomatopeele graiului.

— La care teatru mergem?

— La Operă, strigă primul-secretar.

— Mai întâi, strigă Godeschal, nu s-a fixat un anume teatru. Dacă vreau, pot să vă duc la madame Saqui[5].

— La madame Saqui nu e un spectacol, spuse Desroches.

— Dar ce e un spectacol? reluă Godeschal. Să stabilim mai întâi faptele. Pe ce am pus rămăşag, domnilor?

— Pe un spectacol. Ce e un spectacol? Un lucru pe care îl vezi…

— Dar în felul acesta o să scapi ducându-ne să vedem cum curge apa pe sub Pont-Neuf, strigă Simonin, întrerupându-l.

— Pe care-l vezi pe bani, zise Godeschal în continuare.

— Apăi pe bani vezi o mulţime de lucruri care nu sunt un

[4] *Eylau* – oraş din Prusia, locul unde s-a dat celebra bătălie în care Napoleon I a înfrânt armatele prusiene şi ruse (februarie 1807).

[5] *Madame Saqui* – acrobată dansatoare pe sârmă, din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1786—1866).

spectacol. Definiţia nu e exactă, vorbi Desroches.

— Ci ascultaţi-mă o dată!

— Baţi câmpii, dragule, zise Boucard.

— La Curtius e oare un spectacol? zise Godeschal.

— Nu, răspunse primul-secretar, e o sală în care sunt expuse chipuri de oameni, de animale.

— Mă prind pe o sută de franci contra unui gologan, reluă Godeschal, că şi sala lui Curtius alcătuieşte un ansamblu de lucrări căruia îl poate fi atribuit numele de spectacol. El presupune un lucru care poate fi văzut la diferite preţuri, după locul pe care vrei să-l ocupi…

— Hodoronc-tronc, zise Simonin.

— Ia vezi să nu te pocnesc! spuse Godeschal.

Secretarii ridicară din umeri.

— De altfel, nu e deloc sigur că maimuţoiul ăsta bătrân nu şi-a bătut joc de noi, zise el, punând capăt argumentării sale, înăbuşită de râsul celorlalţi secretari. Într-adevăr, colonelul Chabert e mort de-a binelea, soţia lui s-a recăsătorit cu contele Ferraud, consilier de stat. Doamna Ferraud este una dintre clientele biroului.

— Procesul se amână pe mâine, spuse Boucard. La lucru domnilor!

— Daţi-o naibii! nu ne ţinem de treabă. Isprăviţi cu cererea ceea, trebuie să fie înregistrată înainte de şedinţa secţiei a patra. Procesul se judecă astăzi. Haideţi, în galop.

— Dac-ar fi fost colonelul Chabert, nu i-ar fi tras un picior undeva, şolticului ăstuia de Simonin care făcea pe surdul? zise Huret, socotind că observaţia aceasta e mai convingătoare decât a lui Godeschal.

— Deoarece n-am hotărât nimic, continuă Boucard, hai să ne-nvoim să luăm o lojă de rangul al doilea la Comedia Franceză, să-l vedem pe Talma[6] în *Nero.* Simonin merge la parter.

Spunând aceasta, primul-secretar se aşează la biroul său şi ceilalţi făcură la fel.

[6] *Talma* – celebru actor francez (1763—1826).

— *Dată în iunie 1814* (în litere), zise Godeschal. Gata?

— Da, răspunseră cei doi copişti dimpreună cu cei care transcriau, şi penele începură să scârţâie pe hârtia timbrată, făcând în birou zgomotul a o sută de cărăbuşi închişi de nişte şcolari în cornete de hârtie.

— *Şi nădăjduim că domnii care alcătuiesc tribunalul...* zise cel care dicta. Staţi! trebuie să-mi recitesc fraza, nu mai înţeleg nici eu.

— Patruzeci şi şase... ar trebui să se întâmple mai des!... şi cu trei, patruzeci şi nouă, zise Boucard.

— *Nădăjduim,* – reluă Godeschal după ce recitise totul – *că domnii care alcătuiesc tribunalul, nu vor fi mai puţin mărinimoşi de cum a fost augustul autor al decretului şi că vor da dreptate neînsemnatelor cereri ale administraţiei marii cancelarii a Legiunii de Onoare*[7]*, fixând jurisprudenţa în sensul larg pe care îl stabilim noi aici...*

— Domnule Godeschal, doriţi un pahar de apă? întrebă secretăraşul.

— Afurisitul ăsta de Simonin! zise Boucard. Hai, pregăteşte-ţi caii cu două rânduri de talpă şi şterge-o până la palatul invalizilor.

...p*e care îl stabilim noi aici,* reluă Godeschal. Adăugaţi: *în interesul doamnei...* (scrieţi cuvintele întregi) *vicontesa de Grandlieu.*

— Cum? strigă primul-secretar, vă apucaţi de făcut o jalbă într-un proces Grandlieu pentru Legiunea de Onoare – o afacere angajată în interesele biroului, revenindu-i cheltuielile şi cheltuielile în bloc!

— Ah, nătângi mai sunteţi! Puneţi-mi vă rog la o parte copiile şi ciorna, păstraţi-mi-le pentru procesul Navarin împotriva ospiciilor. E târziu, mai fac o scurtă petiţie cu „având în vedere” şi mă duc chiar eu la tribunal...

Scena aceasta dezvăluie una dintre miile de plăceri, care

[7] „Legiunea de onoare” – decoraţie franceză, instituită în 1802 de Napoleon Bonaparte; pe atunci prim-consul, pentru a răsplăti serviciile militare şi civile.

mai târziu te fac să spui în treacăt tineretului: erau vremuri frumoase!

Pe la ceasurile unu din noapte, pretinsul colonel Chabert, bătu la poarta domnului Derville, avocat pe lângă tribunalul de primă instanţă din departamentul Senei. Portarul îi răspunse că domnul Derville n-a venit acasă încă. Bătrânul însă spuse că are întâlnire cu dânsul şi urcă scările la acest faimos jurist care, cu toată tinereţea sa, trecea drept unul dintre capetele cele mai luminate de la Palatul de Justiţie. După ce a sunat, nu mică îi fu mirarea acestui bănuielnic solicitator când îl văzu pe primul-secretar că orânduia în sufrageria patronului său numeroasele dosare ale proceselor care veneau la rând a doua zi. Nu mai puţin mirat, secretarul îl salută pe colonel, rugându-l să ia loc; ceea ce clientul şi făcu.

— Pe legea mea domnule, am crezut că glumeaţi ieri, când mi-aţi dat o oră aşa de cu noapte, zise bătrânul cu veselia falsă a unui om ruinat, care se sileşte totuşi să zâmbească.

— Secretarii glumeau şi spuneau totodată şi adevărul, reluă primul-secretar văzându-şi de treabă. Domnul Derville a ales ceasul acesta ca să-şi cerceteze procesele, să-şi aleagă mijloacele, să pună totul în ordine şi să hotărască în privinţa apărării. Inteligenţa sa uimitoare e mai liberă în această clipă, singura în care poate avea liniştea şi tihna trebuitoare unei bune chibzuieli. De când e dumnealui avocat sunteţi al treilea căruia îi dă o consultaţie la acest ceas din noapte. După ce se întoarce, patronul discută fiecare afacere, citeşte totul, îşi petrece patru-cinci ore cu lucrul; pe urmă sună şi mă lămureşte asupra intenţiilor sale. Dimineaţa, de la zece ceasuri până la două, îşi ascultă clienţii, apoi tot restul zilei îl foloseşte pentru felurite întâlniri. Seara iese în lume ca să-şi întreţină relaţiile. Nu-i rămâne deci decât noaptea ca să-şi studieze cu atenţie procesele ce le are, să scotocească în arsenalul codului şi

să-şi întocmească planul de bătaie. Nu vrea să piardă niciun proces, e îndrăgostit de meseria lui. El nu ia asupră-şi, aşa cum fac colegii lui, orice fel de afaceri. Iată cum e viaţa sa, care e deosebit de activă. Şi câştigă mulţi bani.

Ascultând aceste lămuriri, bătrânul rămase mut şi figura lui ciudată luă o expresie atât de lipsită de deşteptăciune, încât secretarul, după ce se uită lung la dânsul, nu-l mai băgă în seamă. Puţin după aceasta intră şi Derville în ţinută de bal; primul-secretar îi deschise uşa şi căută să isprăvească cu orânduirea dosarelor. Tânărul avocat rămase o clipă uluit zărind în penumbră pe ciudatul client care-l aştepta. Colonelul Chabert era tot aşa de nemişcat ca figurile de ceară din cabinetul lui Curtius, unde Godeschal voise să-şi ducă colegii. Nemişcarea aceasta n-ar fi avut poate nimic surprinzător dacă n-ar fi întregit priveliştea neobişnuită, pe care o înfăţişa personajul acesta din cap până în picioare. Bătrânul soldat era slab şi uscăţiv. Fruntea lui, dinadins ascunsă sub o perucă lucioasă, îi dădea un aer misterios; ochii păreau acoperiţi de-o albeaţă străvezie, ai fi zis un sidef murdar, ale cărui răsfrângeri albăstrii sclipeau la flacăra luminărilor. Obrazul său palid şi gălbejit, lung şi subţire, tăiş de cuţit, dacă e îngăduit să folosim această expresie comună, părea al unui mort. Grumazul îi era strâns înfăşurat într-o cravată proastă de mătase neagră. Clar-obscurul îi ascundea atât de bine trupul, începând de la dunga întunecată pe care o făcea această zdreanţă, încât un om cu imaginaţie ar fi putut să ia acest cap de bătrân drept un desen în profil după umbra unei figuri, datorit întâmplării, sau drept un portret fără ramă a lui Rembrandt. Marginile pălăriei care acopereau fruntea bătrânului aruncau o umbră neagră pe partea de sus a chipului său. Acest efect ciudat, deşi natural, scotea în relief, prin violenţa contrastului, zbârciturile albe, adânciturile îngheţate, expresia lâncedă şi searbădă a acestei fizionomii cadaverice. În sfârşit, înţepeneala trupului, lipsa de căldură din privire, se acordau cu o anumită expresie de nebunie

tristă, cu semnele degradante caracteristice idioţiei, ca să facă din acest chip un nu ştiu ce jalnic, care nu poate fi redat în cuvinte. Dar un observator şi mai ales un avocat ar mai fi găsit în acest om ca lovit de trăsnet, semnele unei dureri adânci, urmele unei mizerii care îi schimonosise chipul, întocmai cum picăturile de ploaie căzute din cer pe o marmură frumoasă o strică în cele din urmă. Un medic, un scriitor, un magistrat ar fi presimţit o întreagă dramă, văzând această sublimă grozăvenie, care se putea făli doar cu atât că semăna cu acele schiţe pe care le desenează pictorii în joacă, pe marginea pietrelor litografice, stând de vorbă cu prietenii.

Văzându-l pe avocat, necunoscutul tresări, cu o mişcare convulsivă, ca aceea care îi scutură pe poeţi când un zgomot neaşteptat îi trezeşte dintr-o adâncă visare în toiul tăcerii şi al nopţii. Bătrânul îşi scoase grabnic pălăria şi se ridică în picioare ca să-l salute pe acest tânăr; pielea care îi căptuşea pălăria, fiind fără îndoială foarte unsuroasă, peruca îi rămase lipită înăuntru, fără ca el să-şi dea seama, şi îi ieşi la iveală creştetul gol, mutilat îngrozitor de o cicatrice transversală, care pornea dinapoia capului şi ajungea până la ochiul drept, alcătuind peste tot un fel de cusătură grosolană ieşită în relief. Dezlipirea neaşteptată a acestei peruci murdare, pe care bietul om o purta ca să-i ascundă rana nu stârni câtuşi de puţin râsul celor doi tineri jurişti, atâta era de cumplit la vedere craniul acesta crăpat. Primul gând pe care ţi-l trezea înfăţişarea acestei răni, iată-l: pe acolo s-a scurs inteligenţa.

— Dacă nu e colonelul Chabert, trebuie să fie un straşnic ostaş, se gândi Boucard.

— Domnule, îi zise Derville, cu cine am onoarea să stau de vorbă?

— Colonelul Chabert.

— Care?

— Cel care a murit la Eylau, răspunse bătrânul.

Auzind fraza aceasta ciudată, secretarul şi avocatul îşi

aruncară o privire care însemna: e nebun!

— Domnule, reluă colonelul, aş dori să vă încredinţez numai dumneavoastră taina situaţiei mele.

Un lucru vrednic de luat în seamă este îndrăzneala naturală a avocaţilor. Fie obişnuinţa de a primi un mare număr de persoane, fie sentimentul adânc al sprijinului pe care li-l dă legea, fie încrederea în menirea lor, ei pătrund pretutindeni fără teamă; întocmai ca preoţii şi ca medicii. Derville făcu un semn lui Boucard, care dispăru.

— Domnule, spuse avocatul, ziua nu sunt prea zgârcit cu timpul meu; dar la miezul nopţii, clipele îmi sunt preţioase. Aşadar, fii scurt şi precis. Vino la chestie fără ocoluri. Îţi voi cere eu însumi lămuririle de care voi avea nevoie. Vorbeşte!

După ce-l pofti pe ciudatul său client să şadă, tânărul se aşeză şi el la masă, însă pe când asculta cele ce îi spunea răposatul colonel, îşi răsfoia dosarele.

— Domnule, începu răposatul, ştii poate că eu comandam un regiment de cavalerie la Eylau. Am avut o parte însemnată la reuşita faimoasei şarje a lui Murat, care a hotărât soarta bătăliei. Din nefericire pentru mine, moartea mea este un fapt istoric, consemnat în *Victorii şi Cuceriri,* unde este descrisă în amănunţime. Am rupt în două cele trei fronturi ruseşti care, realcătuindu-se îndată, ne siliră să le străbatem din nou în sens contrar. În clipa în care ne întorceam la împărat, după ce îi risipiserăm pe ruşi, am întâlnit cavaleria duşmană cu arme grele. Mă repezii la îndărătnicii aceştia. Doi ofiţeri ruşi, doi adevăraţi uriaşi, mă atacară În acelaşi timp. Unul dintr-înşii îmi dădu în cap o lovitură de sabie care despică totul, până şi boneta de mătase neagră pe care o aveam pe cap şi îmi crăpă adânc ţeasta. Căzui de pe cal. Murat îmi veni în ajutor, trecu peste trupul meu, el şi toţi ai lui, o mie cinci sute ide oameni, o nimica toată, nu-i aşa? Moartea mea fu adusă la cunoştinţa împăratului care, din prevedere (mă iubea niţeluş, ocrotitorul), vru să ştie dacă mai erau ceva sorţi de scăpare

pentru omul căruia îi datora un atac atât de puternic. Trimise doi doctori ca să mă caute şi să mă aducă la ambulanţă, spunându-le poate cam prea cu nepăsare, fiindcă avea altceva de făcut: „Ia duceţi-vă şi vedeţi dacă nu cumva mai trăieşte bietul meu Chabert”! Afurisiţii aceia de studenţi în medicină, care mă văzură călcat în picioare de caii a două regimente, fără îndoială că nu şi-au mai dat osteneala să-mi pipăie pulsul şi au spus că eram mort de-a binelea. Actul morţii melc a fost pesemne întocmit după regulile stabilite de jurisprudenţa militară.

Când îşi auzi clientul că se exprimă cu o atât de desăvârşită limpezime şi povesteşte fapte aşa de posibile, deşi ciudate, avocatul îşi lăsă dosarele, îşi puse cotul stâng pe masă, îşi sprijini capul în pumn şi privi ţintă la colonel.

— Ştii domnule, îi spuse întrerupându-l, că sunt avocatul contesei Ferraud, văduva colonelului Chabert?

— Soţia mea? Da domnule. Aşa că după sute de încercări fără rezultat pe lângă oameni de legi, care toţi m-au luat de nebun, m-am hotărât să vin la dumneata. Îţi voi vorbi mai târziu despre nenorocirile melc. Lasă-mă mai întâi să expun faptele, să-ţi lămuresc mai degrabă cum au trebuit să se petreacă, decât cum s-au petrecut. Oarecare împrejurări, care trebuie să fie cunoscute numai de Cel de Sus, mă silesc şi-ţi înfăţişez multe dintre ele ca pe nişte ipoteze. Aşadar, domnule, rănile pe care le-am primit mi-au dat pesemne un tetanos, care mi-a pricinuit o criză asemenea unei boli numită, pare-mi-se, catalepsie. Altfel, cum să-mi explic, că după obiceiul războiului, am fost despuiat de haine şi aruncat în groapa comună, de către cei însărcinaţi să îngroape morţii! Aici, îngăduie-mi să aduc un amănunt pe care m-am putut să-l cunosc decât după întâmplarea pe care trebuie să o numesc moartea mea. Am întâlnit în 1814 la Stuttgart un fost sergent din regimentul meu. Dragul de el, singurul care a voit să mă recunoască şi despre care îţi voi vorbi îndată, îmi lămuri fenomenul conservării mele, spunându-mi că şi calul meu primise un glonţ în coastă, în

clipa în care am fost rănit eu însumi. Cal şi călăreţ s-au prăbuşit ca un castel de cărţi de joc. Căzând fie la dreapta fie la stânga, am fost desigur acoperit de trupul calului meu, care a împiedicat să fiu călcat în picioarele cailor sau lovit de vreun glonţ. Când îmi venii în fire, domnule, eram într-o poziţie şi într-o atmosferă de care nu ţi-aş putea da vreo idee nici dacă ţi-aş povesti până mâine. Am vrut să mă mişc, dar nu găseam loc. Deschizând ochii, nu văzui nimic. Lipsa de aer era lucrul cel mai primejdios şi care mă lumină cum nu se poate mai bine asupra stării mele. Înţelesei că acolo unde mă aflam, aerul nu se primenea deloc şi că urma să mor. Gândul acesta făcu să-mi înceteze senzaţia de durere cumplită care mă trezise. Urechile îmi ţiuiau îngrozitor. Auzii, sau mi se păru că aud, nu vreau să dau ca sigur nimic, gemete care ieşeau din acea lume de cadavre în mijlocul căreia zăceam. Deşi amintirea acelor clipe mi-e destul de întunecată, deşi aducerile aminte îmi sunt foarte nedesluşite, cu toate impresiile de suferinţă cu mult mai puternice pe care trebuie să le fi îndurat şi care mi-au încurcat gândurile, câteodată noaptea mi se mai pare că aud suspinele acelea înăbuşite! Dar a fost ceva şi mai cumplit decât strigătele, o tăcere pe care n-am regăsit-o nicăieri niciodată, adevărata tăcere a mormântului. În sfârşit, ridicând mâinile, pipăii morţii, găsii un gol între capul meu şi acel gunoi omenesc de deasupra mea. Putui deci să măsor spaţiul, pe care mi-l lăsase o întâmplare a cărei pricină mi-era necunoscută. Se pare că, mulţumită nepăsării sau grabei cu care ne aruncase claie peste grămadă, doi morţi se încrucişaseră pe deasupra mea, astfel încât descriau un unghi asemănător cu acel format de două cărţi de joc sprijinite una de alta de către un copil care pune temeliile unul castel. Scotocind cu grabă, căci nu era timp de pierdut, am dat din fericire peste un braţ desprins de trupul său, braţul unui Hercule! Un ciolan zdravăn, căruia îi datorez scăparea mea. Fără acest ajutor nesperat aş fi murit. Dar cu o înverşunare lesne de

închipuit, am început să dau la o parte cadavrele care mă despărţeau de stratul de pământ aruncat peste noi, zic noi, ca şi cum ar mai fi fost şi oameni vii acolo. M-am străduit din răsputeri, domnule şi iată-mă aici. Dar nici astăzi nu-mi dau seama cum de am izbutit să răzbesc prin pătura de carne care punea o stavilă între mine şi viaţă. Îmi vei spune că aveam trei braţe. Pârghia aceasta de care mă slujeam cu dibăcie, îmi procura puţin din aerul care se găsea între cadavrele pe care le urneam din loc şi îmi economiseam răsuflările. În sfârşit zării lumina zilei, dar prin zăpadă, domnule! În clipa aceea, îmi dădui seama, că ţeasta mi-era despicată. Din fericire, sângele meu, acela al camarazilor mei sau poate pielea cu vânătăi a calului meu – ştiu şi eu? – îmi făcuse, închegându-se, un plasture natural. Cu toată coaja aceasta am leşinat în clipa în care ţeasta mea a venit în atingere cu zăpada. Între timp, puţina căldură care îmi mai rămăsese, topind zăpada din jurul meu, mă găsii, când mi-am venit în fire, în mijlocul unei mici deschizături, prin care am strigat cât am putut. Dar tocmai atunci răsărea soarele şi nu prea trăgeam nădejde să fiu auzit. Să fi ieşit oare lumea la câmp? Mă ridicai, opintindu-mă pe picioarele mele sprijinite în morţii aceia cu spete zdravene. Vă daţi seama că nu era momentul potrivit să spun: respect curajului fără noroc. Pe scurt, domnule, după ce am avut durerea, dacă vorba asta poate să redea furia mea, să văd mereu, da, mereu, pe afurisiţii de nemţi fugind când auzeau un glas acolo unde nu zăreau pe nimeni, am fost în cele din urmă tras afară de o femeie destul de îndrăzneaţă sau destul de curioasă ca să se poată apropia de capul meu care părea crescut din pământ ca o ciupercă. Femeia aceasta s-a dus să-şi caute bărbatul şi amândoi m-au dus pe braţe în căscioara lor săracă. Se pare că am avut un nou atac de catalepsie, daţi-mi voie să mă exprim astfel, ca să vă zugrăvesc o stare de care n-am nici cea mai mică idee, dar pe care am socotit-o, după spusele gazdelor mele, că ar fi o urmare a acestei boli. Şase luni am fost între viaţă şi

moarte, fără să pot vorbi, sau vorbind fără şir. În sfârşit, gazdele mele au făcut să fiu primit în spitalul din Heilsberg. Înţelegi, domnule, că am ieşit din pântecele gropii tot aşa de gol ca din al maicii mele; astfel că, după şase luni, când într-o bună dimineaţă îmi adusei aminte că am fost colonelul Chabert şi venindu-mi în minţi, vrui să capăt de la îngrijitoare mai mult respect decât îi arăta unui biet om ca mine, toţi tovarăşii mei de cameră începură să râdă. Din fericire pentru mine, chirurgul îşi luase din amor-propriu, pe a lui răspundere, sarcina vindecării mele şi, bineînţeles, se interesa de bolnavul său. Când îi vorbii cu şir de traiul meu de înainte, acest om de treabă, căruia îi zice Sparchmann, a consemnat, după cum o cereau legile ţării, felul în care ieşisem, ca prin minune, din groapa morţilor, ora şi ziua când am fost găsit de binefăcătoarea mea şi de bărbatul ei; starea, poziţia exactă a rănilor mele şi adăugând la aceste felurite procese verbale o descriere a persoanei mele. Ei bine, domnule, nu am nici aceste documente importante, nici declaraţia pe care am făcut-o la un notar din Heilsberg, în vederea stabilirii identităţii mele. Din ziua în care am fost izgonit din acest oraş, de evenimentele războiului, am rătăcit neîncetat ca un vagabond cerşindu-mi pâinea, luat drept nebun când povesteam întâmplarea mea şi fără să pot găsi sau câştiga bani ca să-mi procur actele care puteau să dovedească spusele mele şi să mă redea vieţii sociale. Adesea, durerile mă ţintuiau câte şase luni la rând prin orăşele unde se dădea ajutor din plin francezului bolnav, dar unde i se râdea în nas acestui om, de îndată ce pretindea că e colonelul Chabert. Multă vreme, râsetele acestea, îndoielile acestea mă aduceau într-o stare de furie care îmi strică şi chiar mă făcu să fiu închis la Stuttgard ca nebun. La drept vorbind, puteţi judeca după cele ce v-am povestit că aveau tot dreptul să închidă un astfel de om. După doi ani de închisoare, pe care am trebuit să-i îndur, după ce am auzit de o mie de ori pe paznici spunând: „Iată un biet om care crede că e colonelul Chabert!” unor oameni

care le răspundeau: „Bietul om”, m-am convins de imposibilitatea celora ce mi se întâmplaseră, am devenit trist, resemnat, liniştit şi am renunţat să mă mai numesc colonelul Chabert, numai ca să pot ie şi din închisoare şi să văd iar Franţa. Ah, domnule, să revăd Parisul; era o nebunie pe care n-o…

În cursul acestei fraze neisprăvite, colonelul Chabert, căzu într-o visare adâncă, pe care Derville se feri să o tulbure.

— Domnule, într-o bună zi – reluă clientul – într-o zi de primăvară, îmi îngăduiră să ies din închisoare, îmi dădură zece taleri, spunându-mi-se că vorbeam foarte cuminte despre toate subiectele şi că nu mai îmi ziceam colonelul Chabert. Pe legea mea, de pe atunci – şi încă şi astăzi uneori – numele meu mi-e foarte neplăcut. Aş vrea să nu mai fiu eu. Sentimentul drepturilor mele mă omoară. Dacă boala mi-ar fi răpit orice amintire a existenţei mele trecute, a ş fi fost fericit! M-aş fi reangajat sub un nume oarecare – şi – cine ştie? — poate că aş fi ajuns feldmareşal în Austria sau în Rusia.

— Domnule, spuse avocatul, m-ai ameţit; mi se pare, ascultându-te, că visez. Pentru Dumnezeu, să ne oprim o clipă.

— Eşti singurul om, zise colonelul cu amărăciune, care m-a ascultat cu atâta răbdare. Niciun jurist n-a vrut să-mi avanseze zece napoleoni ca să pot aduce din Germania actele trebuincioase ca să-mi încep procesul…

— Ce proces? zise avocatul, care uitase de situaţia dureroasă a clientului său, ascultând povestirea nenorocirilor lui trecute.

— Dar bine domnule, contesa Farraud nu e nevasta mea? Are o rentă de treizeci ele mii de franci care e a mea şi nu vrea să-mi dea nicio lescaie. Când spun acest lucru avocaţilor, oamenilor cu dreaptă judecată; când propun eu, un cerşetor, să mă judec cu un conte şi o contesă; când mă ridic eu, un mort, împotriva unui act de deces, unui act de

căsătorie şi unor acte de naştere, mă trimit la plimbare, fiecare după cum îi e firea, fie cu acel aer politicos şi rece pe care ştiţi să vi-l luaţi ca să vă descotorosiţi de un nenorocit, fie cu brutalitate, ca nişte oameni care cred că au de-a face cu un intrigant sau un nebun. Am: fost îngropat printre morţi, dar acum sunt îngropat între vii, sub acte, sub fapte, sub societatea întreagă. care vrea să mă bage iar în pământ!

— Domnule, fii bun şi continuă, spuse avocatul.

— *Fii* bun! strigă bietul bătrân, apucându-l de mână pe tânăr, iată cel dintâi cuvânt cuviincios pe care îl aud de când...

Colonelul începu să plângă. Recunoştinţa îi înăbuşi glasul. Acea elocinţă pătrunzătoare şi negrăită care e în privire, în gest şi chiar în tăcere, îl convinse în cele din urmă pe Derville şi-l tulbură adânc.

— Ascultă domnule, îi zise el clientului, am câştigat astă-seară trei sute de franci la cărţi. Pot să întrebuinţez jumătate din suma aceasta, ca să fac fericirea unui om. Am să încep urmărirea şi demersurile necesare pentru procurarea actelor de care mi-ai vorbit. Şi, până la venirea lor, am să-ţi dau cinci franci pe zi. Dacă dumneata eşti colonelul Chabert, ai să ierţi modestia acestui împrumut din partea unui tânăr care trebuie să-şi facă o stare. Continuă.

Pretinsul colonel rămase o clipă nemişcat şi uluit!; fără îndoială că marea lui nenorocire nimicise într-însul încrederea în oameni. Dacă gonea astfel după faima lui militară, după averea lui, după el însuşi, poate că o făcea ascultând de sentimentul acela de neînţeles, care încolţeşte în sufletul tuturor oamenilor şi căruia îi datorăm cercetările alhimiştilor, setea de glorie, descoperirile astronomiei, ale fizicii, tot ceea ce îl îndemna pe om să se înalţe, întrecându-se pe sine prin fapte şi idei. *„Ego”*[8], în gândul său, nu era decât un obiect secundar, după cum

[8] *„Ego”* – în limba latină: *eu;* colonelul Chabert uitase de sine, de nevoile existenţei sale.

deşertăciunea izbânzii sau plăcerea câştigului sunt mai scumpe celui ce pune rămăşag, decât însuşi obiectul rămăşagului.

Vorbele tânărului avocat au fost o adevărată minune pentru acest om, respins vreme de zece ani de soţia sa, de justiţie, de toată orânduirea socială. Să găsească el la un avocat acele zece monede de aur care i-au fost refuzate atâta vreme de atâta lume, şi în atâtea chipuri! Colonelul era ca şi femeia aceea care, după ce a suferit de friguri timp de cincisprezece ani, în ziua când s-a, vindecat, i se păru că are o altă boală. Sunt fericiri în care nu mai crezi. Ele sosesc ca o lovitură de trăsnet şi te mistuie. Astfel, şi recunoştinţa bietului om era prea vie ca s-o poată exprima. Oamenii uşuratici l-ar fi găsit nesimţitor, dar Derville îşi dădu seama cită cinste se ascundea în uluirea lui. Un pungaş ar fi ştiut să vorbească.

— Unde am rămas? întrebă colonelul cu naivitatea unui copil său a unui soldat, căci adesea este ceva din sufletul copilului într-un adevărat soldat, şi aproape întotdeauna ceva din soldat în fiecare copil, mai ales în Franţa.

— La Stuttgart. Ieşeai din închisoare, răspunse avocatul.

— O cunoşti pe soţia mea? întrebă colonelul.

— Da, răspunse Derville înclinând din cap.

— Cum îţi pare?

— Totdeauna încântătoare.

Bătrânul făcu un semn cu mâna şi păru că îşi mistuie o durere ascunsă, cu acea resemnare solemnă şi gravă, care caracterizează pe oamenii căliţi în sânge şi foc pe câmpul de luptă.

— Domnule, zise el cu un fel de veselie în glas, fiindcă putea în sfârşit să răsufle, bietul colonel; ieşea pentru a doua oară din mormânt, topise un strat de zăpadă care se dezgheţa mai greu decât acela care odinioară îi îngheţase capul; trăgea aerul în piept, ca şi cum ar fi ieşit din temniţă. Domnule, spuse el, dacă aş fi fost băiat frumos, niciuna dintre nenorocirile care m-au izbit nu mi s-ar fi întâmplat.

Femeile îi cred pe bărbaţi când îşi împănează frazele cu cuvinte de dragoste. Să le vezi cum mai dau fuga, cum se reped, se fac luntre şi punte, vorbesc sus şi tare, fac şi pe dracu-n patru pentru cel care le place. Dar cum aş fi putut eu să-i plac unei femei? Aveam un cap de înmormântare, eram îmbrăcat ca un golan din timpul revoluţiei, semănam mai degrabă cu un eschimos decât cu un francez, eu, care odinioară treceam drept cel mai frumos şi elegant tânăr din 1799! Eu, Chabert, conte al imperiului! În sfârşit, chiar în ziua în care m-au aruncat pe uliţe ca pe un câine, m-am întâlnit cu sergentul de care ţi-am vorbit. Camaradul se numea Boutin. Bietul băiat şi cu mine eram două gloabe cum n-am mai văzut. L-am zărit pe promenadă. Cu toate că eu l-am recunoscut numaidecât, lui însă, i-a fost cu neputinţă să ghicească cine eram. Am intrat împreună într-o cârciumă, când mi-am spus numele, gura lui Boutin se despică într-un hohot de râs, întocmai ca o tencuială care se crapă. Veselia asta, domnule, mi-a pricinuit una dintre durerile mele cele mai mari. Îmi descoperea, fără prefăcătorie, schimbarea care se făcuse în mine. Eram deci de nerecunoscut chiar pentru ochiul celui mai umil şi celui mai recunoscător dintre prietenii mei! Pe vremuri îi scăpasem viaţa lui Boutin, dar îi datoram aceasta ca revanşă. Nu-ţi voi spune cum mi-a făcut binele acesta. Scena a avut loc în Italia, la Ravena. Casa în care Boutin a împiedicat să fiu înjunghiat, era cam deocheată. Pe atunci nu eram colonel, eram un simplu cavalerist ca şi Boutin. Din fericire, întâmplarea aceea avea unele amănunte care nu puteau să fie cunoscute decât de noi doi. Şi când i le-am amintit, neîncrederea lui se micşoră. Apoi i-am povestit întâmplările ciudatei mele vieţi. Deşi ochii şi glasul îmi erau simţitor schimbate, după cum spunea el, deşi nu aveam nici păr, nici dinţi, nici sprâncene şi eram alb ca un albinos, în cele din urmă şi după o mie de întrebări la care am răspuns cu succes, el regăsi în cerşetor pe colonelul său. Îmi povesti păţaniile lui. Erau tot atât de nemaipomenite ca

ale mele. Se întorcea de la hotarele Chinei, unde voise să pătrundă după ce fugise din Siberia. Îmi povesti despre dezastrul campaniei din Rusia şi despre prima abdicare a lui Napoleon. Ştirea aceasta este unul dintre lucrurile care m-au durut cel mai mult. Eram iată, două rămăşiţe ciudate, după ce ne rostogoliserăm pe întinsul pământului, aşa cum se rostogolesc pietrele în ocean, împinse de furtuni de la un ţărm la altul. Noi văzuserăm Egiptul, Siria, Spania, Rusia, Olanda, Germania, Italia, Dalmaţia, Anglia, China, Tartarla, Siberia. Nu ne mai lipsea decât să fi mers în India şi în America! În sfârşit, mai sprinten decât mine, Boutin şi-a luat însărcinarea să se ducă la Paris cât mai repede cu putinţă, ca să o înştiinţeze pe soţia mea de starea în care mă aflam. Am scris doamnei Chabert o scrisoare foarte amănunţită. Era a patra, domnule! Dacă aş fi avut rude, poate că toate acestea nu: s-ar fi întâmplat; dar trebuie să-ţi fac o mărturisire, sunt un copil găsit, un soldat care nu avea altă avere decât curajul său, alta familie decât toată lumea, altă patrie decât Franţa, alt protector decât bunul Dumnezeu. Mint! Aveam un tată, pe împărat! Ah! de-ar fi în viaţă, dragul de el, şi l-ar vedea pe Chabert al lui, cum îmi zicea, în starea în care mă aflu, s-ar mânia straşnic. Ce vrei! soarele nostru a apus, ni-e frig acum la toţi. La urma urmei, evenimentele politice puteau îndreptăţi tăcerea soţiei mele! Boutin plecă. Era fericit. Avea doi urşi albi, bine dresaţi, de pe urma cărora putea să trăiască. Nu puteam să-l însoţesc, durerile nu mă lăsau să fac drumuri lungi pe jos. Am plâns, domnule, când ne-am despărţit, după ce l-am petrecut pe el şi pe urşii lui, atât cât mi-a îngăduit. starea în care mă aflam. La Karlsruhe am avut iarăşi o criză de dureri de cap şi am zăcut şase săptămâni pe paie, într-un han. N-aş mai isprăvi niciodată, domnule, dacă m-aş apuca să-ţi povestesc toate nenorocirile vieţii mele de cerşetor. Suferinţele morale, pe lângă care pălesc durerile fizice, stârnesc mai puţină milă, fiindcă nu se văd. Îmi amintesc că am plâns în faţa unui hotel din Strassbourg în care

odinioară făcusem o petrecere şi unde n-am căpătat nimic, nici măcar o bucăţică de pâine. Fiindcă hotărâsem cu Boutin drumul pe care trebuie să-l urmez, mă duceam la fiecare oficiu poştal să. Întreb dacă ei a vreo scrisoare şi bani pentru mine. Am ajuns la Paris fără să fi găsit ceva. Ce deznădejde m-a cuprins! Îmi ziceam: „Boutin o fi murit”. În adevăr, bietul băiat murise la Waterloo. Am aflat de moartea lui mai târziu şi numai întâmplător. Misiunea lui pe lângă soţia mea a dat desigur greş. În sfârşit, am intrat în Paris odată cu cazacii. Asta însemna pentru mine dureri peste dureri. Văzându-i pe ruşi în Franţa, nu mă mai gândeam că nu aveam nici ghete în picioare, nici bani în buzunar. Da, domnule, hainele mele erau ferfeniţite. În ajunul sosirii mele, am fost nevoit să poposesc în pădurile de la Claye. Pesemne că răcoarea nopţii mi-a pricinuit o criză de nu mai ştiu ce boală, care m-a apucat când străbăteam cartierul Saint-Martin. Căzui aproape leşinat la uşa unui negustor de fierărie. Când m-am trezit, eram într-un pat la Hôtel-Dieu[9]. Acolo am stat o lună de zile destul de fericit. În curând, mi s-a dat drumul; n-aveam bani, dar eram sănătos şi mă găseam pe caldarâmul mult dorit al Parisului. Cu câtă grabă şi bucurie m-am dus în strada Montblanc, unde ar fi trebuit să locuiască soţia mea într-una dintre casele mele! Aş! strada Montblanc devenise strada Chaussée d'Antin[10]. Nu-mi mai văzui casa. Fusese vândută şi dărâmată. Speculanţii clădiseră mai multe case în grădinile mele. Neştiind că nevasta mea se măritase cu domnul Ferraud, n-am putut căpăta nicio lămurire. În sfârşit, m-am dus la un avocat bătrân, care pe vremuri se ocupa de treburile mele. Bietul om murise după ce-şi cedase clientela unui tânăr. Acesta îmi aduse la cunoştinţă, spre marea mea uimire, deschiderea şi lichidarea

[9] *Hôtel-Dieu* – „casa lui Dumnezeu”, aşa se numea cel mai vechi spital din Paris.

[10] *Chaussée d’Antin* – stradă şi cartier al familiilor parvenite de bancheri.

succesiunii mele, căsătoria neveste-mi şi naşterea celor doi copii ai ei. Când i-am spus că sunt colonelul Chabert, a început să râdă cu atâta poftă, că plecai fără să-i fac nici cea mai mică dojană. Deţinerea în închisoarea de la Stuttgart m-a făcut să mă gândesc la Charenton[11] şi m-am hotărât să lucrez cu băgare de seamă. Astfel că, domnule, ştiind unde locuia soţia mea, m-am îndreptat spre casa ei, cu inima plină de nădejde. Ei bine, spuse colonelul, cu o mişcare de furie stăpânită, n-am fost primit atunci când m-am anunţat sub un nume de împrumut, iar în ziua când l-am luat pe al meu, am fost lăsat la uşă afară. Nopţi întregi am stat ghemuit lângă stâlpul dinaintea porţii mari, pe unde intra ea cu trăsura, ca să o pot vedea pe contesă întorcându-se de la bal sau de la teatru, în zorii zilei. Privirea mea se scufunda în trăsura care trecea pe dinaintea ochilor mei cu iuţeala fulgerului şi în care de-abia o zăream pe această femeie care este a mea şi totuşi nu mai este a mea! Oh! din acea zi am trăit numai pentru răzbunare! strigă bătrânul cu o voce înăbuşită, ridicându-se deodată în picioare în faţa lui Derville. Ea ştie că trăiesc; a primit de la mine, de când m-am întors, două scrisori scrise chiar de mâna mea. Nu mă mai iubeşte! Eu nu ştiu dacă o iubesc sau dacă o urăsc! O doresc şi o blestem, rând pe rând. Îmi datorează averea, fericirea ei; ei bine, nu mi-a trimis nici cel mai mic ajutor! Uneori sunt într-o mare încurcătură. Spunând aceste cuvinte, bătrânul soldat căzu din nou pe scaun şi rămase nemişcat Derville tăcea uitându-se lung la clientul său.

— E o afacere gravă, spuse el maşinal, în cele din urmă. Chiar admiţând autenticitatea actelor care trebuie să se afle la Heilsberg, nu sunt sigur că vom putea câştiga chiar de la început. Procesul se va înfăţişa pe rând dinaintea a trei tribunale. Trebuie să ne gândim cu mintea liniştită la o pricină ca aceasta, care e cu totul excepţională.

— Oh răspunse cu răceală colonelul, ridicând capul cu

[11] *Charenton* – azil de nebuni din localitatea cu acest nume.

mândrie, dacă o fi să mă prăpădesc, voi şti să mor, dar nu singur.

Zicând acestea, bătrânul se făcuse nevăzut. Acum scăpărau aprinşi de focul dorinţei şi al răzbunării, ochii unui bărbat plin de vlagă.

— Poate că va trebui să cădem la învoială, spuse avocatul.

— Să cădem la învoială? repetă colonelul Chabert. Am murit, sau mai trăiesc?

— Domnule, reluă avocatul, sper că te vei ţine de sfaturile mele. Cauza dumitale va fi şi cauza mea. Îţi vei da seama în curând de interesul pe care îl port situaţiei dumitale aproape fără precedent în analele judiciare. Până atunci, am să-ţi dau o scrisoare către notarul meu, care îţi va da, contra chitanţă, cincizeci de franci din zece în zece zile. N-ar fi cu cale să vii aici să ceri ajutor. Dacă eşti colonelul Chabert, nu trebuie să fii la cheremul cuiva. Am să dau acestor avansuri forma unui împrumut. Ai bunuri de redobândit, eşti un om bogat.

Această ultimă gingăşie îi stoarse lacrimi bătrânului. Derville se ridică deodată în picioare, fiindcă nu era pesemne ceva obişnuit ca un avocat să pară înduioşat; trecu în camera sa de lucru, de unde se întoarse cu o scrisoare deschisă, pe care o dădu colonelului Chabert. Când bietul om o pipăi, simţi că înăuntru sunt două monede de aur.

— Eşti bun să-mi spui despre ce acte e vorba şi cum se numeşte oraşul, regatul? zise avocatul.

Colonelul îi dădu toate desluşirile, verificând ortografia numelor de localităţi; apoi îşi luă pălăria într-o mână, se uită la Derville, îi întinse cealaltă mână, o mână învârtoşată şi îi spuse cu glas molcom:

— Pe legea mea, domnule, după împăratul, dumneata eşti omul căruia îi voi fi cel mai îndatorat. Eşti cineva!

Avocatul bătu palma cu colonelul, îl duse până la scară, îl însoţi cu lumânarea.

— Boucard, zise Derville către primul său secretar, am ascultat o poveste care poate că o să mă coste douăzeci şi cinci de ludovici. Dacă m-a păcălit, n-o să-mi pară rău de banii daţi, fiindcă am cunoscut pe cel mai dibaci comediant al vremii noastre.

Când colonelul se văzu în stradă, în faţa unui felinar, scoase din scrisoare cele două monede de câte douăzeci de franci, pe care i le dăduse avocatul, şi le privi o clipă la lumină, Vedea iar aur pentru întâia oară după nouă ani.

— Am să pot fuma deci ţigări de foi, îşi zise.

Cam la trei luni după această consultaţie dată de Derville, colonelului Chabert în timpul nopţii, notarul însărcinat să plătească semi-solda pe care avocatul o făcuse ciudatului său client, veni să-l vadă ca să-i vorbească despre o afacere gravă şi începu prin a-i cere cei şase sute de franci daţi bătrânului militar.

— Aşadar, îţi face plăcere să întreţii fosta armata imperială? îl întrebă râzând acest notar, care se numea Crottat, un tânăr care tocmai cumpărase biroul de notariat în care era prim-secretar şi al cărui patron dăduse bir cu fugiţii, după un faliment înspăimântător.

— Îţi mulţumesc scumpe maestre, îţi mulţumesc, îi răspunse Derville, că mi-aduci aminte de afacerea asta. Filantropia mea n-o să treacă de douăzeci şi cinci de ludovici; tare mă tem că am şi fost victima patriotismului meu.

În clipa în care Derville îşi isprăvi fraza, zări pe masa lui de lucru teancul de scrisori pe care i-l pusese acolo primul său secretar. Privirea lui fu atrasă ie înfăţişarea mărcilor lungi, pătrate, triunghiulare, roşii, albastre, lipite pe o scrisoare de către poşta prusacă, austriacă, bavareză şi franceză.

— Ah, spuse el râzând, iată deznodământul comediei, o să vedem dacă am fost tras pe sfoară. Luă scrisoarea, o deschise, dar nu putu să o citească, fiindcă era în limba

germană. Boucard, du-te chiar dumneata, dă să se traducă această scrisoare şi întoarce-te numaidecât, spuse Derville, crăpând uşa biroului său şi întinzând scrisoarea primului său secretar.

Notarul din Berlin, căruia i se adresase avocatul, îi dădea de ştire că actele cerute le va primi la câteva zile după sosirea acestei scrisori de înştiinţare. Documentele, spunea el, se aflau în cea mai perfectă regulă şi prevăzute cu toate formele legalizării, în aşa fel ca să facă dovadă în justiţie. Mai mult încă, îl şi înştiinţa că toţi martorii faptelor consemnate în procesele-verbale trăiau la Prussisch-Eylau şi că femeia căreia domnul conte Chabert îi datora viaţa trăia încă într-unul dintre cartierele Heilsbergului.

— Se-ngroaşă gluma! exclamă Derville după ce Boucard îi împărtăşi în cele din urmă cuprinsul scrisorii.

— Ia spune drăguţule, reluă el adresându-se notarului, o să am nevoie de ceva informaţii care se găsesc negreşit în biroul tău de notariat. Nu-i aşa că Roguin, hoţomanul acela bătrân...

— Noi îi zicem nenorocitul, bietul Roguin, răspunse Alexandre Crottat, râzând şi întrerupându-l pe Derville.

— Nenorocitul acela, care a şterpelit opt sute de mii de franci clienţilor şi a aruncat deznădejdea în mai multe familii, a făcut tot el şi lichidarea succesiunii Chabert? Mi se pare că am văzut aşa ceva în dosarul nostru Ferraud.

— Da, răspunse Crottat, eram pe atunci al treilea secretar, am copiat această lichidare şi am studiat-o bine. Rose Chapeautel, soţia şi văduva lui Hyacinthe, zis Chabert, conte al imperiului, mare ofiţer al Legiunii de Onoare; se căsătoriseră fără act dotal, aveau deci averea în comun. Pe câte îmi amintesc, activul se ridica la şase sute de mii de franci. Înainte de căsătorie, contele Chabert făcuse un testament în favoarea spitalelor din Paris, prin care le lăsa un sfert din averea pe care o va avea în clipa morţii sale; statul moştenea celălalt sfert. S-a ţinut licitaţie, s-a făcut vânzare şi partaj, pentru că avocaţii s-au ţinut de treabă. În

timpul lichidării, monstrul care guverna pe atunci Franţa[12], a dat printr-un decret partea fiscului văduvei colonelului.

— Aşadar, averea personală a contelui Chabert nu s-ar ridica deci decât la trei sute de mii de franci?

— Chiar aşa, dragul meu! răspunse Crottat. Voi, avocaţii, aveţi uneori simţul dreptăţii, cu toate că sunteţi învinuiţi că pledaţi la fel de bine şi pro şi contra…

Contele Chabert, a cărui adresă se citea pe marginea primei chitanţe pe care i-o dăduse notarul, locuia în cartierul Saint-Marceau, strada Petit Banquier, la un fost sergent de cavalerie din garda imperială, ajuns crescător de vite şi căruia i se zicea Verginiaud. Sosind acolo, Derville fu nevoit să meargă pe jos în căutarea clientului, căci birjarul refuză s-o pornească pe o stradă nepavată şi ale cărei gropi erau prea adânci pentru roţile unei gabriolete. Uitându-se în toate părţile, avocatul găsi în cele din urmă, pe partea care se învecinează cu bulevardul, între două ziduri făcute din bolovani, oseminte şi pământ, doi stâlpi de piatră necioplită, ştirbiţi de trăsurile care au tot trecut, cu toate că erau apăraţi de două bucăţi de lemn puse ca apărătoare. Pe aceşti stâlpi, se afla o grindă acoperită cu o glugă de ţiglă pe care erau scrise cu litere roşii următoarele cuvinte: VERGINIAUD CRESCATORIU DE VITE. La dreapta numelui, se vedeau zugrăvite nişte ouă şi la stânga o vacă; totul vopsit în alb. Poarta era deschisă şi fără îndoială că rămânea astfel toată ziua. În dreptul porţii, în fundul unei ogrăzi destul de largi, se înălţa o casă, dacă se poate numi astfel una dintre acele şandramale clădite în cartierele mărginaşe ale Parisului şi care nu seamănă cu nimic, nici cu cele mai prăpădite locuinţe de la ţară. Mizeria lor e aceeaşi, dar nu şi poezia. Într-adevăr, în mijlocul câmpiilor, bordeiele tot mai au o frumuseţe, pe care le-o dă aerul curat,

[12] *Monstrul care guverna pe atunci Franţa* – e vorba de Napoleon I, numit astfel în cercurile monarhiste ale Restauraţiei, pentru care în termenii cei mai blânzi era un uzurpator.

verdeaţa, înfăţişarea pajiştilor, un deal, un drum cotit, nişte vii, un gard viu, muşchiul de pe acoperişuri şi uneltele muncii câmpului. Dar la Paris, mizeria nu e sporită decât de grozăvenia ei. Deşi de curând clădită, casa aceasta părea că e gata să se năruie. Niciun material nu avusese aci adevărata lui întrebuinţare; toate veneau de la dărâmăturile care se fac zilnic în Paris. Derville citi pe un oblon făcut din scândurile unei firme: *Magazin de noutăţi.* Ferestrele nu semănau deloc între ele şi erau aşezate alandala. Parterul ce părea să fie partea locuită era ridicat într-o parte, pe când în cealaltă camerele erau îngropate sub o ridicătură de pământ. Intre poartă şi casă, se întindea o băltoacă plină cu gunoi, în care se scurgeau apa de ploaie şi lăturile. Zidul pe care se sprijinea locuinţa aceasta şubredă şi care părea să fie mai trainică decât celelalte era garnisit cu nişte cuşti cu gratii, în care iepuri de casă îşi prăseau numeroasele lor familii. La dreapta porţii mari se afla staulul de vite, în podul căruia se ţinea fânul şi care dădea de-a dreptul în casă printr-o lăptărie. La stânga, era o poiată, un grajd, o cocină de porci, făcută ca şi acoperişul casei, din scânduri şubrede de brad, bătute în cuie unele peste altele şi prost acoperite cu papură. Ca aproape toate locurile unde se pregătesc cele de trebuinţă marelui prânz pe care Parisul îl înghite zilnic, ograda în care intră Derville oferea semnele unui zor cerut de nevoia de a ajunge la oră fixă. Vase mari de tinichea scofâlcite, în care se transporta laptele şi oale în care se punea smântâna erau aruncate unele peste altele în faţa lăptăriei, cu dopurile lor de cârpă. Zdrenţele găurite cu care le ştergeau, atârnau la soare, întinse pe frânghii legate de ţăruşi. Calul paşnic, a cărui rasă nu se găseşte decât la lăptărese, făcuse câţiva paşi înaintea caretei lui şi stătea în faţa grajdului, a cărui uşă era închisă. O capră rodea mugurii viţei pipernicite şi prăfuite care împodobea zidul galben şi crăpat al casei. O pisică şedea ghemuită pe oalele de smântână şi le lingea. Găinile, speriate de apropierea lui Derville, o luară la fugă

cârâind şi câinele de pază lătră.

— Aici locuieşte omul care a hotărât soarta bătăliei de la Eylau! îşi zise Derville, cuprinzând dintr-o aruncătură deochi toartă această hâdă privelişte.

Casa rămăsese în paza a trei ştrengari. Unul, cocoţat pe capra unei căruţe încărcate cu nutreţ abia cosit, arunca cu pietre în coşul casei vecine, nădăjduind că vor cădea în căldarea cu mâncare. Altul se străduia să suie un porc pe scândura căruţei, lăsată la pământ, pe când cel de-al treilea, căţărat la celălalt capăt, aştepta urcarea porcului ca să-l ridice în văzduh prin cumpănire. Când Derville îl întrebă dacă domnul Chabert locuia acolo, niciunul nu răspunse şi tustrei îl priviră într-un fel tâmp şi plin de haz, dacă ne e îngăduit să alăturăm aceste cuvinte. Derville, îşi repetă întrebarea, dar fără succes. Scos din răbdări de înfăţişarea mucalită a celor trei derbedei, el îi dojeni cu acele vorbe glumeţe pe care tinerii se cred îndreptăţiţi să le spună copiilor şi ştrengarii rupseră tăcerea printr-un hohot de râs sălbatic. Derville se supără. Colonelul, care îl auzi, ieşi dintr-o odăiţă scundă de lângă lăptărie şi se ivi în pragul uşii cu un aer marţial ce nu se poate descrie. Ţinea în colţul gurii o pipă dintre acelea bine înnegrite (expresie tehnică a fumătorilor), o pipă scurtă de argilă, din cele numite *ciubeici.* Îşi ridică cozorocul şepci sale îngrozitor de soioase, îl zări pe Derville şi trecu de-a dreptul prin gunoi, ca să ajungă mai repede la binefăcătorul său, strigând la copii cu un glas prietenos: „Linişte în front”! Copiii păstrară numaidecât o tăcere plină de respect, ceea ce dovedea de câtă autoritate se bucura bătrânul ostaş în ochii lor.

— De ce nu mi-ai scris? îl întrebă el pe Derville. Ia-o înainte pe lângă staul! Uite, pe acolo drumul e pietruit, zise el, dându-şi seama că avocatul se codea să-şi bage picioarele în gunoi.

Sărind din loc în loc, Derville ajunse până în pragul uşii pe unde ieşise colonelul. Chabert păru foarte nemulţumit văzându-se silit să-l primească în odaia în care locuia. În

adevăr, Derville nu zări în ea decât un singur scaun. Patul colonelului era făcut din câteva braţe de paie peste care gazda lui aruncase două-trei zdrenţe din acele petice de covor vechi, adunate nu se ştie de unde, pe care lăptăresele le aştern pe băncile caretelor. Pardoseala nu era decât pământ bătut. Pereţii mucegăiţi, verzui, crăpaţi, răspândeau o umezeală aşa de puternică, încât zidul de-a lungul căruia se culca colonelul era acoperit cu o rogojină. Faimosul palton cu mai multe gulere atârna într-un cui. Două perechi de cizme, vechi, stricate, zăceau aruncate într-un colţ. Nici urmă de rufărie. Pe masa roasă de cari se vedeau deschise buletinele Marii Armate, retipărite de Plancher şi alcătuiau pesemne lectura obişnuită a colonelului, a cărui înfăţişare era liniştită şi senină În mijlocul acestei mizerii. Vizita lui la Derville părea că îi schimbase expresia trăsăturilor în care avocatul desluşi urmele unei gândiri senine, o lumină deosebită pe care o împrăştiase speranţa.

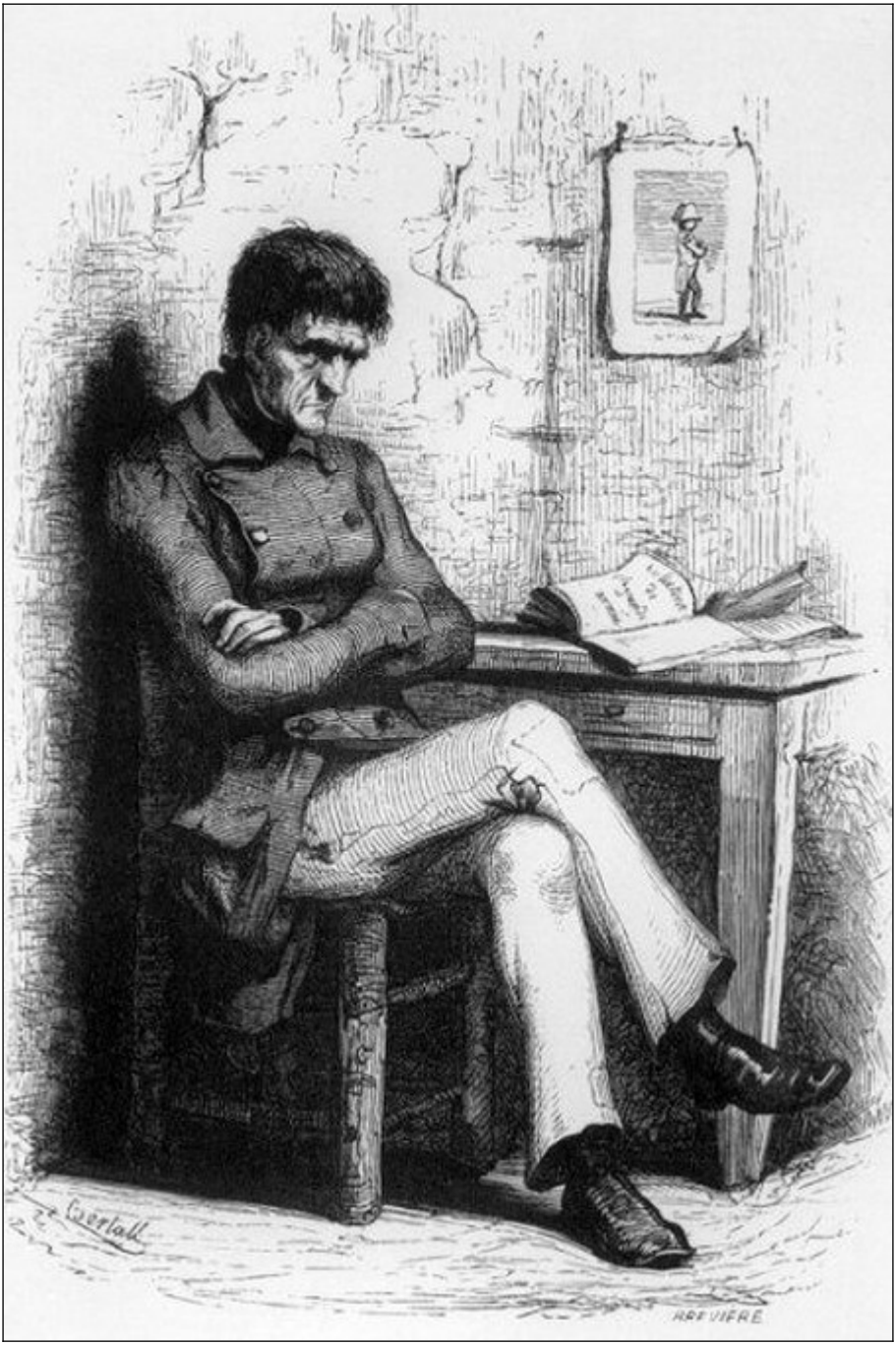

— Te supără fumul pipei? îi zise el, întinzând avocatului scaunul pe jumătate desfundat.

— Dar, colonele, stai foarte rău aici.

Fraza aceasta i-a fost smulsă lui Derville de neîncrederea obişnuită a avocaţilor şi de trista experienţă pe care le-o dă de cu vreme cumplitele drame necunoscute la care iau parte.

“Iată, îşi zise el, un om care cu siguranţă a întrebuinţat banii mei ca să-şi satisfacă cele trei virtuţi teologale ale soldatului: jocul, vinul şi femeile!”

— E adevărat domnule, că nu excelăm aici prin lux. E un bivuac pe care-l încălzeşte prietenia; dar... (aici soldatul aruncă o privire pătrunzătoare omului de legi), dar nu fac rău nimănui, n-am respins niciodată pe nimeni şi dorm liniştit.

Avocatul se gândi că ar fi nedelicat din partea lui să ceară socoteală clientului de sumele pe care i le avansase şi se mulţumi să-i spună:

— De ce n-ai vrut să vii la Paris, unde ai fi putut să trăieşti tot aşa de ieftin cum trăieşti şi aici, dar unde ai fi stat mai bine?

— Dar bine, răspunse colonelul, oamenii de treabă la care mă aflu m-au primit, m-au hrănit *pe degeaba* timp de un an! Cum era să-i părăsesc în clipa când am avut şi eu câţiva bani? Şi apoi, tatăl acestor trei ştrengari e un fost *egiptean...*

— Cum asta, egiptean?

— Aşa le zicem noi soldaţilor care s-au întors din expediţia în Egipt, din care am făcut şi eu parte. Nu numai că toţi cei ce s-au întors sunt niţel fraţi, dar Verginiaud era atunci din regimentul meu şi, în deşert, am împărţit cu el apa. Şi pe urmă, nu l-am învăţat încă pe mucoşii ăştia să citească.

— Ar fi putut să te găzduiască mai bine pentru banii dumitale.

— Da de unde, zise colonelul, copiii lui se culcă pe paie ca şi mine! Nici el nici nevastă-sa n-au un pat mai bun; sunt foarte săraci, asta-i. S-au băgat într-o întreprindere peste puterile lor. Dar dacă îmi recapăt averea!... În sfârşit! Destul!

— Colonele, mâine sau poimâine trebuie să primesc actele dumitale de la Heilsberg. Salvatoarea dumitale mai trăieşte!

— Afurisiţii de bani, când te gândeşti că n-am deloc! strigă el, dând cu luleaua de pământ.

Pentru un fumător, o lulea bine înnegrită e o lulea preţioasă, dar gestul a fost atât de firesc, mişcarea atât de generoasă, încât toţi fumătorii şi chiar regia l-ar fi iertat pentru crima asta de *lèse-tutun*. Poate că îngerii ar fi strâns cioburile.

— Colonele, afacerea dumitale este foarte încurcată, îi zise Derville, ieşind din odaie ca să se plimbe la soare prin faţa casei.

— Mie mi se pare foarte simplă, spuse soldatul. M-au crezut mort şi acuma iată-mă! Daţi-mi îndărăt nevasta şi averea, daţi-mi gradul de general la care am dreptul, fiindcă am fost înaintat colonel în garda imperială. În ajunul bătăliei de la Eylau!

— Lucrurile nu merg aşa în lumea judecătorească, spuse Derville. Ascultă-mă; eşti contele Chabert, n-am nimic de zis. Dar trebuie să o dovedeşti juridiceşte unor oameni care vor avea interes să-ţi tăgăduiască existenţa. Astfel că actele dumitale vor fi discutate. Discuţia aceasta va atrage după sine alte zece-douăsprezece chestiuni preliminarii. Toate vor fi duse în contradictoriu până la Curtea Supremă şi vor alcătui tot atâtea procese costisitoare, care se vor tărăgăni, oricâtă osteneală mi-aş da eu. Adversarii dumitale vor cere o anchetă, pe care noi nu o putem refuza, şi care va necesita poate o comisie rogatorie[13] în Prusia. Să

[13] *Comisia rogatorie* – comisă trimisă de un tribunal altuia cu rugămintea de a face, în resortul său, o anchetă sau un act de

presupunem, însă, că toate vor merge cât se poate de bine, să admitem că justiţia va recunoaşte îndată că eşti colonelul Chabert. Putem noi oare să ştim cum va fi judecată bigamia foarte nevinovată a contesei Ferraud? În speţa dumitale, cazul de drept e în afara Codului şi nu poate să fie judecat de către judecători decât urmând legile conştiinţei, cum face Curtea cu Juri în chestiunile gingaşe pe care le înfăţişează ciudăţeniile sociale ale unor procese criminale. Or, dumneata n-ai avut copii din căsătoria dumitale, iar domnul conte Ferraud are doi din a sa; judecătorii deci pot să declare nulă căsătoria în care legăturile sunt cele mai slabe, în folosul căsătoriei care le are pe cele mai trainice, de vreme ce a existat bună-credinţă din partea contractanţilor. Crezi oare că te vei găsi într-o bună poziţie morală să ţii *morţiş* să ai, la vârsta dumitale şi în împrejurările în care te găseşti, o femeie care nu te mai iubeşte? Vei avea împotrivă şi pe soţia dumitale şi pe bărbatul ei, două persoane cu trecere, care vor putea să influenţeze tribunalele. Procesul are deci sorţi să se tărăgănească. Ai vreme să îmbătrâneşti în cele mai crunte supărări.

— Şi averea mea?

— Crezi că ai avere mare?

— Nu aveam oare o rentă de treizeci de mii de franci?

— Dragul meu colonel, ai făcut în 1799, înaintea căsătoriei, un testament prin care lăsai azilurilor un sfert din bunurile dumitale.

— Aşa e.

— Ei bine, dacă ai fost dat mort, nu a trebuit oare să se facă un inventar şi să se procedeze la, o lichidare, pentru ca sfertul acesta să fie atribuit azilurilor? Soţia dumitale nu s-a sfiit să înşele pe săraci. Inventarul, în care fără îndoială că ea s-a ferit să înscrie banii în numerar, pietrele preţioase, şi în care nu a trecut decât prea puţină argintărie, şi în care mobilierul a fost preţuit cu două treimi

procedură.

sub preţul lui adevărat, fie ca să o favorizeze pe ea, fie ca să plătească mai puţine taxe fiscului, şi apoi pentru că experţii sunt răspunzători pentru preţuirea pe care o fac, inventarul astfel întocmit a stabilit şase sute de mii de franci în valori. Ca parte a ei, văduva avea dreptul la jumătate. Totul a fost vândut, răscumpărat de ea, care a câştigat din toate aceste operaţiuni, şi azilurile şi-au dobândit partea lor de şaptezeci şi cinci de mii de franci. Pe urmă, de vreme ce fiscul te moştenea pe dumneata şi ţinând seama că nu ţi-ai menţionat soţia în testament, împăratul i-a dat văduvei dumitale, printr-un decret, partea care revenea domeniului public. La cât mai ai dreptul acum? La trei sute de mii de franci, mai puţin cheltuielile.

— Şi asta o numeşti dreptate? zise colonelul uluit.

— Fireşte că da!

— Frumoasă dreptate!

— Aşa e şi nu e altfel, dragă colonele. Vezi prin urmare, că ceea ce ţi s-a părut un lucru lesne, nu e deloc aşa. Doamna Ferraud poate chiar să vrea să păstreze partea care i-a fost dată de împărat.

— Dar nu era văduvă, decretul e nul…

— Fireşte. Dar orice se poate pleda. Ascultă-mă. În asemenea împrejurări, cred că o tranzacţie ar fi şi pentru dânsa şi pentru dumneata cel mai bun deznodământ al procesului. În felul acesta, câştigi o avere mai mare decât aceea la care ai avea dreptul.

— Asta ar însemna să-mi vând soţia!

— Cu douăzeci şi patru de mii de franci venit, ai putea să ai în situaţia în care te găseşti femei mai potrivite pentru dumneata şi care te vor face mai fericit. Am de gând să mă duc chiar astăzi să o văd pe doamna contesă Ferraud, să sondez terenul. Dar n-am vrut să fac acest demers fără să-ţi dau de ştire.

— Să mergem la ea împreună…

— Aşa cum eşti? întrebă avocatul. Nu, nu colonele, nu. Ai putea să-ţi pierzi procesul cu desăvârşire.!

— Procesul se poate oare câştiga?

— Pe principalele puncte, răspunse Derville. Dar scumpul meu colonel Chabert, nu bagi de seamă un lucru. Nu sunt bogat, biroul meu de avocatură nu e încă plătit. Dacă tribunalele ţi-acordă o *proviziune,* adică un avans asupra averii dumitale, nu vor acorda-o decât după ce-ţi vor fi recunoscut calitatea de conte Chabert, mare ofiţer al Legiunii de Onoare.

— Aşa e, sunt mare ofiţer al Legiunii, nici nu mă mai gândeam la asta, spuse el cu naivitate.

— Ei bine, până atunci, reluă Derville, nu trebuie să te judeci? Să plăteşti avocaţi, să obţii hotărâri şi să plăteşti timbrele? Să ai de-a face cu portărei şi să mai şi trăieşti? Cheltuielile primelor instanţe se vor ridica dintr-un condei la mai bine de douăsprezece până la cincisprezece mii de franci. Eu nu-i am, eu care sunt copleşit de dobânzile uriaşe pe care le datorez celui ce m-a împrumutat ca să-mi răscumpăr biroul. Şi dumneata unde o să-i găseşti?

Lacrimi mari picurară din ochii stinşi ai bietului soldat şi i se rostogoliră pe obrajii zbârciţi. La auzul acestor greutăţi, rămase descurajat. Lumea întreagă, cea socială şi cea judiciară, îi apăsa pieptul ca un vis urât.

— Am să mă duc la picioarele coloanei Vendôme[14], exclamă el, şi acolo am să strig: „Sunt colonelul Chabert, cel care a străpuns marele careu al ruşilor la Eylau!” Bronzul, el, are să mă recunoască!

[14] *La picioarele coloanei Vendâme* – în vârful coloanei Vendôme, ridicată la Paris pentru glorificarea armatelor napoleoniene, se afla statuia lui Napoleon.

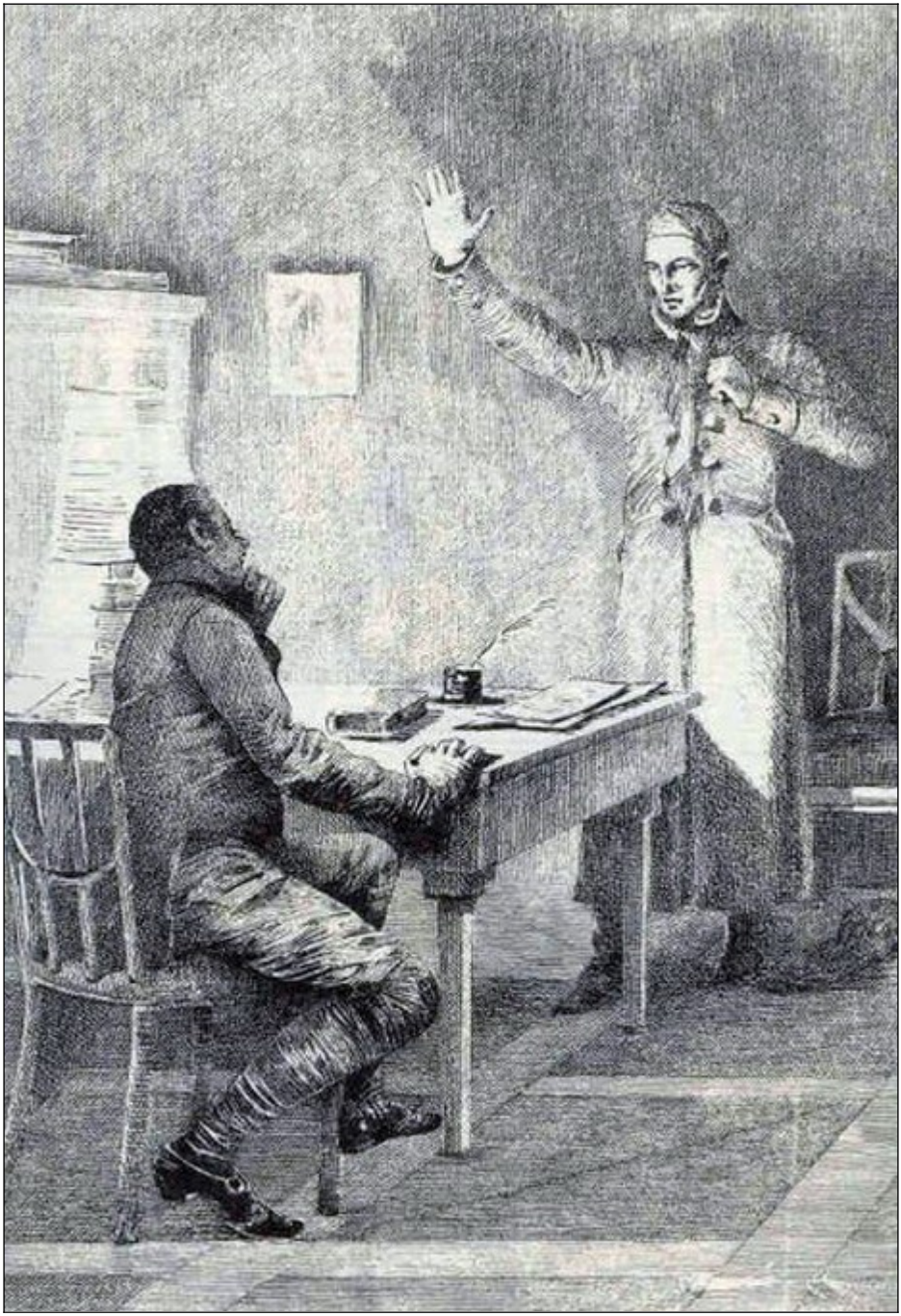

— Şi ai să fii, desigur, trimis la Charenton.

La auzul acestui nume temut, curajul militarului pieri.

— Nu crezi că aş putea avea ceva noroc la Ministerul de Război?

— Oficialităţile? spuse Derville. Du-te, dar numai cu o hotărâre în toată regula, care să declare nul actul dumitale de deces. Oficialităţile ar vrea să poată nimici pe toţi oamenii imperiului.

Colonelul rămase o clipă uluit, nemişcat, privind fără să vadă, cufundat într-o deznădejde fără margini. Justiţia militară este sinceră, rapidă, şi în toate hotărârile ei o ia turceşte şi aproape întotdeauna judecă bine; justiţia aceasta era singura pe care o cunoscuse Chabert. În faţa labirintului de greutăţi în care trebuia să pătrundă, dându-şi seama cât de mulţi bani îi trebuiau ca să pornească la drum, bietul soldat primi o lovitură de moarte în acea putere deosebită a omului, numită *voinţă*. I se păru cu neputinţă să-şi petreacă viaţa în judecăţi fără sfârşit, i se părea de o mie de ori mai uşor pentru el să rămână sărac, cerşetor, să se angajeze ca simplu cavalerist, dacă vreun regiment ar fi vrut să-l primească. Suferinţele fizice şi morale îi slăbiseră trupul, vătămându-i unele organe dintre cele mai de seamă. Îl ameninţa una dintre acele boli, pentru care medicina nu are încă nume, al cărei centru este oarecum mobil, cum este şi sistemul nervos, care pare cel mai şubred dintre toate în maşinăria omenească, boală pe care ar trebui s-o numim *spleenul restriştii.* Oricât de grav ar fi fost acest rău nevăzut, dar real, se putea totuşi lecui printr-un deznodământ fericit. Ca să zdruncine cu desăvârşire acest puternic organism, ar fi fost de ajuns o piedică nouă, vreun fapt neprevăzut care să rupă legăturile slăbită şi să dea naştere acelor şovăieli, acelor fapte de neînţeles, neduse până la capăt, pe care fiziologii le observă la fiinţele măcinate de suferinţe.

Recunoscând atunci la clientul său semnele unei adânci

deznădejdi, Derville îi spuse:

— Ai curaj, deznodământul acestei afaceri nu-ţi poate fi decât favorabil. Caută numai să-ţi dai seama dacă poţi sau nu să-ţi pui toată încrederea în mine şi să primeşti orbeşte dezlegarea pe care aş socoti-o eu că e cea mai bună pentru dumneata.

— Fă cum vrei, spuse Chabert.

— Bine, dar te laşi în voia mea întocmai ca un om care merge la moarte?

— Să rămân fără nume, fără stare? E cu putinţă una ca asta?

— N-am spus asta, zise avocatul. Vom căuta prin bună înţelegere să obţinem o hotărâre ca să anulăm actul dumitale de deces şi căsătoria, ca să-ţi redobândeşti drepturile. Mulţumită trecerii de care se bucură contele Ferraud, vei fi chiar admis în cadrele armatei ca general şi vei căpăta, fără îndoială, o pensie.

— Fie şi aşa, răspunse Chabert, mă las cu totul în mâinile dumitale.

— Am să-ţi trimit deci o procură să o iscăleşti, spuse Derville. Adio, curaj! Dacă îţi trebuie bani, te poţi bizui pe mine.

Chabert strânse cu căldură mâna lui Derville şi rămase cu spatele rezemat de perete, fără să aibă puterea să-l petreacă altfel decât cu ochii. Ca toţi oamenii care nu se pricep în treburile judecătoreşti, se îngrozea la gândul acestei lupte la care nu se aşteptase. De mai multe ori, în răstimpul acestei convorbiri se ivise, în spatele unui stâlp de la poartă, chipul unui om care stătea de strajă în uliţă, ca să pândească ieşirea lui Derville şi care îl întâmpină când ieşi. Era un bătrân îmbrăcat cu o vestă albastră, cu un halat alb în cute, aşa cum poartă berarii şi care avea în cap o şapcă de lutru. Faţa lui era arămie, brăzdată, zbârcită, dar cu umerii obrajilor roşii de prea multă muncă şi bronzată de vânt.

— Mă ierţi domnule, îi spuse lui Derville, apucându-l de

braţ, mă ierţi că mă încumet să-ţi vorbesc, dar mi-am dat seama văzându-te că dumneata trebuie să fii prietenul generalului nostru.

— Ei şi? zise Derville. De ce te interesezi de el? Cine eşti dumneata? spuse bănuitor avocatul.

— Sunt Louis Verginiaud, răspunse el, şi aş vrea să-ţi spun două vorbe.

— Şi dumneata eşti acela care găzduieşti pe contele Chabert în halul acesta?

— Să fie cu iertare, domnule, dânsul are cea mai frumoasă cameră. Dacă n-aş fi avut decât una, i-aş fi dat-o lui, iar eu m-aş fi culcat în grajd. Un om care a suferit ca dânsul, care îi învaţă pe plozii mei să citească, un general, un egiptean, primul locotenent sub care mi-am făcut serviciul... – poţi să-ţi închipui! – dintre noi toţi, dânsul locuieşte cel mai bine. Am împărţit cu dânsul tot ce aveam. Din păcate nu e mare lucru, pline, lapte, ouă. În sfârşit, facem şi noi ce putem! Dar e din toată inima. El însă ne-a jignit.

— El?

— Da, domnule, ne-a jignit, în adevăratul înţeles al cuvântului. El vedea bine că m-am băgat într-o întreprindere peste puterile mele. Asta nu-i plăcea deloc şi îmi îngrijea calul! Eu îi spuneam: „Dar bine, domnule general!” „Păi – zicea el – nu vreau să stau ca un trântor şi mă pricep la ţesălat de multă vreme.” Aşadar, eu dădusem nişte poliţe pentru lăptăria mea, unuia pe care-l cheamă Grados... îl cunoşti domnule?

— Dar, dragul meu, n-am timp să te ascult. Spune-mi numai cum de te-a jignit colonelul?

— Ne-a jignit, domnule, e adevărat, cum mă cheamă pe mine Louis Verginiaud şi nevastă-mea a şi plâns din pricina asta. A aflat de la vecini că n-avem nicio lescaie de plătit poliţa. Bătrânul veteran fără să spună nimic, a strâns tot ce-i dădeai dumneata, a pândit termenul şi a plătit. Păcăleală, zău! Că nevastă-mea şi cu mine ştiam că el n-

are nici de tutun, şi că se lipsea. Oh! acuma are ţigări în fiecare dimineaţă! mai bine m-aş vinde cu totul... Nu, zău, ne-a jignit! Aşa că aş fi vrut să te rog să ne împrumuţi trei sute de franci pe întreprinderea noastră, că ne-a spus că eşti un om de ispravă, ca să-i facem haine şi să-i mobilăm odaia. A crezut că se plăteşte de noi, nu-i aşa? Ei vezi că dimpotrivă, bătrânul ne-a îndatorat şi ne-a jignit!... Nu trebuia el să ne facă necazul ăsta, ne-a jignit! şi încă pe noi, ca prieteni! Pe cinstea mea, aşa cum mă cheamă pe mine Louis Verginiaud, mai bine m-aş reangaja decât să nu-ţi dau banii înapoi.

Derville se uită la văcar, făcu apoi câţiva paşi îndărăt, ca să vadă din nou casa, ograda, gunoaiele, grajdul, iepurii, copiii.

„Pe legea mea, cred că una dintre cerinţele virtuţii e să nu fi proprietar”, îşi spuse el.

— Lasă, că o să capeţi cele trei sute de franci, şi chiar mai mult. Dar n-o să ţi-i dau eu, colonelul o să fie destul de bogat ca să te ajute şi n-aş vrea să-l lipsesc de bucuria asta.

— O să fie pe curând?

— Vezi bine.

— Of, Doamne, ce fericită o să fie nevastă-mea!

Şi chipul ars de soare al crescătorului păru că se luminează.

„Acum – îşi zise Derville, suindu-se în birjă – să mergem la adversar, să nu ne descoperim jocul, să căutăm să-l ghicim pe al său şi să câştigăm partida dintr-o singură lovitură. Ar trebui poate s-o sperii... că doar e femeie. Ce le sperie oare mai mult pe femei? Dar femeile nu se sperie decât...”

Începu să studieze cazul contesei şi căzu pe gânduri, aşa cum li se întâmplă marilor oameni politici când îşi pun la cale planurile şi încearcă să pătrundă în tainele guvernelor duşmane. Nu sunt oare şi avocaţii un fel de oameni de stat

însărcinaţi cu treburile particularilor? O privire aruncată asupra situaţiei domnului conte Ferraud şi a soţiei sale e necesară acum, pentru a putea înţelege geniul acestui avocat.

Domnul conte Ferraud era fiul unui fost consilier al parlamentului din Paris, care emigrase pe vremea Terorii şi care, dacă îşi scăpase de la tăiere capul, îşi pierduse în schimb averea. Se întoarse sub consulat şi rămase întruna credincios lui Ludovic al XVIII-lea, pe lângă care se afla şi tatăl său înainte de revoluţie. El făcea deci parte din acele cercuri ale cartierului Saint-Germain[15] care ţinut piept cu mândrie momelilor lui Napoleon. Faima de om destoinic pe care şi-o dobândise tânărul conte, care pe atunci nu se numea decât domnul Ferraud, a făcut să fie ţinta atenţiunilor ademenitoare ale împăratului, care adesea era tot atât de fericit de victoriile lui asupra aristocraţiei, ca şi de câştigarea unei bătălii. I se făgădui contelui restituirea titlului, a bunurilor sale nevândute, îl făcură să întrezărească un loc de ministru sau de senator. Împăratul dădu greş. Domnul Ferraud era, la moartea colonelului Chabert, un tânăr de douăzeci şi şase de ani, fără avere, înzestrat cu o înfăţişare plăcută, care avea succese şi pe care cartierul Saint-Germain îl înfiase ca pe o glorie a sa; dar doamna contesă Chabert ştiuse atât de bine să tragă foloase de pe urma moştenirii soţului ei, încât după optsprezece luni de văduvie, avea ca la vreo patruzeci de mii de franci venit. Măritişul ei cu tânărul conte nu fu primit ca o veste bună de către clica din cartierul Saint-Germain. Încântat de această căsătorie, care se potrivea cu ideile sale de unire, Napoleon dădu doamnei Chabert partea din moştenirea contelui, care se cuvenea fiscului. Dar şi de data aceasta nădejdile lui Napoleon fură înşelate. Nu numai

[15] *Acele cercuri ale cartierului Saint-Germain* – în cartierul Saint-Germain locuiau familiile aristocratice, din care unele n-au putut fi câştigate de curtea imperială a lui Napoleon şi-au rămas credincioase monarhiei, reprezentată prin Ludovic al XVIII-lea.

că doamna Ferraud îşi iubea amantul în făptura acestui tânăr, dar mai fusese ispitită şi de gândul de a pătrunde în acea societate plină de ifose, care, cu toată decăderea ei, domina curtea imperială. Această căsătorie îi satisfăcea deopotrivă şi patimile şi deşertăciunile. Avea în sfârşit să ajungă o Doamnă din lumea mare. Când cartierul Saint-Germain află în sfârşit că această căsătorie nu însemna o trecere la inamic, îşi deschise uşile saloanelor. Veni Restauraţia[16]; cariera politică a contelui Ferraud fu destul de înceată. El înţelegea greutăţile politice ale lui Ludovic al XVIII-lea[17], făcea parte dintre cei iniţiaţi care aşteptau „să se închidă prăpastia revoluţiilor”; fiindcă această frază regală, de care şi-au bătut joc atât de mult liberalii, ascundea un înţeles politic. Totuşi decretul citat în fraza avocăţească atât de lungă cu care începe această povestire, îi înapoiase două păduri şi o moşie, a căror valoare crescuse mult în timpul sechestrului. În clipa aceasta, deşi contele Ferraud era consilier de stat, director general, el nu privea situaţia sa decât ca un început al carierii lui politice. Prins cu totul de grijile unei ambiţii mistuitoare, îşi luase ca secretar pe un fost avocat ruinat, care se numea Delbecq, un om mai mult decât dibaci, care cunoştea de minune toate tertipurile sâcâielii avocăţeşti şi căruia îi lăsase în seamă treburile lui particulare. Vicleanul om de legi îşi înţelesese prea bine locul său pe lângă conte, ca să nu fie cinstit din interes. Trăgea nădejde să dobândească o slujbă mulţumită trecerii de care se bucura patronul său de a cărui avere el se îngrijea cât putea mai bine. Purtarea lui contrasta atât de mult cu viaţa sa de mai înainte, încât trecea drept cineva care fusese defăimat. Cu tactul şi fineţea cu care sunt înzestrate mai mult sau mai

[16] *Restauraţia* – epoca dintre 1814 şi 1830, timp în care, cu ajutorul armatelor străine, a avut loc în Franţa restaurarea dinastiei Bourbonilor.
[17] *Greutăţile politice ale lui Ludovic al XVIII-lea* – deşi „restaurată”, dinastia Bourbonilor trebuia să ţină seama de efectele revoluţiei din 1789—94 şi să facă oarecare concesii burgheziei.

puţin toate femeile, contesa îl înţelesese bine pe intendent, îl supraveghea deci cu dibăcie şi ştia să-l mânuiască cu atâta măiestrie, încât trăsese mari foloase de pe urma lui, pentru sporirea averii ei particulare. Ştiuse să-l convingă pe Delbecq că ea îl stăpânea cu totul pe domnul Ferraud şi-i făgăduise că dacă se va închina cu totul intereselor ei, va face ca el să fie numit preşedinte la un tribunal de primă instanţă, într-unul dintre cele mai însemnate oraşe ale Franţei. Făgăduiala că va căpăta un post inamovibil, care i-ar înlesni să facă o însurătoare bună şi să cucerească mai târziu un loc de seamă în cariera politică, ajungând chiar deputat, făcu din Delbecq un om devotat orbeşte contesei. Nu o lăsa să piardă niciunul dintre prilejurile favorabile pe care viaţa bursei şi scumpirea proprietăţii le puseră la îndemâna oamenilor dibaci în răstimpul primilor trei ani ai Restauraţiei. Îi întreise protectoarei sale capitalurile, cu atât mai uşor cu cât contesei i se păru bun orice mijloc, ca să-şi sporească în timpul cel mai scurt averea într-o măsură uriaşă. Folosea lefurile funcţiunilor ocupate de conte la cheltuielile gospodăriei, ca să poată capitaliza veniturile şi Delbecq dădea o mână de ajutor tuturor socotelilor caliciei ei, fără să caute a-şi explica pricina. Astfel de oameni nu se îngrijesc decât de tainele a căror descoperire este de folos intereselor lor. De altfel, el găsea o explicaţie firească în setea de aur de care sunt stăpânite pariziencele; şi era nevoie de o avere atât de mare ca să sprijine năzuinţele contelui Ferraud, încât intendentului i se părea uneori că întrezăreşte în lăcomia contelui o urmare a devotamentului ei pentru omul de care era întruna îndrăgostită. Contesa îşi ascunsese în adâncul sufletului tainele purtării ei. Acolo erau taine de viaţă şi de moarte pentru ea, acolo era tocmai nodul acestei povestiri.

La începutul anului 1818, Restauraţia se aşezase pe temelii ce păreau de neclintit la prima vedere; principiile ei de guvernare, Înţelese de spiritele înalte, erau socotite de

către acestea că vor aduce Franţei o eră nouă de prosperitate şi atunci societatea pariziană se schimbă la faţă. Din întâmplare, se nimerise ca doamna contesă Ferraud să fi făcut totodată o căsătorie din dragoste, din ambiţie şi din interes. Încă tânără şi frumoasă, doamna Ferraud juca rolul unei femei la modă şi trăia în atmosfera curţii regale. Bogată ea însăşi şi bogată şi prin soţul ei care, privit ca unul dintre oamenii cei mai destoinici ai partidului monarhist şi prieten personal al regelui, părea menit să fie ministru, ea făcea parte din aristocraţie şi îi împărtăşea strălucirea. În mijlocul acestui triumf, fu atinsă de un cancer moral. Sunt unele simţăminte pe care o femeie le ghiceşte, oricâtă grijă ar avea bărbatul să i le ascundă. La prima întoarcere a regelui, contele Ferraud avu oarecare păreri de rău în legătură cu căsătoria sa. Văduva colonelului Chabert nu-l înrudise cu nimeni, era singur şi fără sprijin ca să-l îndrume într-o carieră plină de primejdii şi de duşmani. Se mai poate apoi spune, că atunci când îşi judecase în linişte soţia, găsise la dânsa unele lipsuri de bună creştere care o făceau nepotrivită să-l ajuta în planurile lui. O vorbă rostită de el despre căsătoria lui Talleyrand[18], îi dezvălui totul contesei, care avu astfel dovada că dacă ar trebui să se facă din nou căsătoria asta, ea n-ar mai fi niciodată doamna Ferraud. Care femeie oare ar putea ierta o astfel de părere de rău? Nu cuprinde ea, în germene, toată hula, toate fărădelegile şi toate lepădările? Dar ce rană deschidea acest cuvânt în inima contesei, dacă ţinem seamă că ea se temea ca nu cumva să i se întoarcă bărbatul dintâi? Ştiuse că e în viaţă şi îl respinsese. Apoi, o vreme cât nu mai auzise vorbindu-se de el, îi plăcuse să creadă că a murit la Waterloo cu acvilele imperiale, în tovărăşia lui Boutin.

[18] *Căsătoria lui Talleyrand* – Talleyrand (1754—1838), diplomat francez, fără scrupule, dar dibaci, care, după ce s-a răspopit, a servit toate guvernele din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se căsătorise civil în 1802 cu o femeie frumoasă dar puţin inteligentă, doamna Grand, de care s-a despărţit în 1815.

Totuşi, plănui să-l lege pe conte de ea prin cea mai puternică legătură, prin lanţul de aur şi vru să fie atât de bogată, încât averea ei să facă de nedezlegat a doua căsătorie dacă din întâmplare colonelul Chabert s-ar fi ivit din nou, fără ca ea să-şi poată explica de ce nu începuse încă lupta de care se temea. Boala, suferinţele, o scăpaseră poate de omul acesta. Poate că era pe jumătate nebun şi balamucul îi putea fi de ajutor. Nu voise să se încredinţeze nici lui Delbecq, nici poliţiei, de teamă de a nu încăpea pe mâna cuiva sau de a grăbi catastrofa. Sunt la Paris multe femei care, ca şi contesa Ferraud, trăiesc cu un monstru moral nevăzut înlăuntrul lor sau care umblă pe marginea unei prăpăstii; peste rana lor se aşterne o pojghiţă şi ele pot să râdă şi să se veselească mai departe.

— E ceva foarte ciudat în situaţia domnului conte Ferraud, îşi zise Derville, trezindu-se din lunga lui visare în clipa în care trăsura se oprea în strada Varenne, la poarta casei Ferraud. Cum se face că el, care e atât de bogat şi iubit de rege, nu e încă *pair* al Franţei[19]? E poate adevărat, după cum îmi spunea doamna de Grandlieu, că politica regelui urmăreşte să dea o mare însemnătate demnităţii de *pair*, nefăcând risipă cu ea. De altfel, fiul unui consilier în parlament nu e nici un Crillon, nici un Rohan[20]. Contele Ferraud nu ar putea intra în Camera înaltă decât pe furiş. Dar dacă i-ar fi anulată căsătoria, nu s-ar putea oare trece asupra capului său, spre marea mulţumire a regelui, *pairia* vreunui senator bătrân care nu are decât fete? Iată deci o gogoriţă grozavă cu care aş putea-o speria pe contesa noastră, îşi zise el urcând treptele scării din faţă.

Fără să ştie, Derville pusese degetul pe rana tainică, îşi

[19] *Pair al Franţei* – membru al Camerei superioare, în timpul Restauraţiei.

[20] *Crillon... Rohan* – nume de familii aristocratice; un Crillon a fost proclamat de Henric al IV-lea „primul căpitan al lumii” – un Rohan a fost şeful protestanţilor sub Ludovic al XIII-lea.

băgase mâna de-a binelea în cancerul care o rodea pe doamna Ferraud. A fost primit de dânsa într-o frumoasă sufragerie de iarnă, unde îşi lua dejunul, jucându-se cu o maimuţă legată cu un lanţ de un stâlp mititel înconjurat de vergele de fier. Contesa era înfăşurată într-un halat elegant, zulufii ei, prinşi fără prea multă grijă, scăpau din boneta care îi dădea o înfăţişare ştrengărească. Era fragedă şi zâmbitoare. Masa strălucea de sidefuri, de argint şi aur şi în jurul ei erau flori ciudate, sădite în minunate vase de porţelan. Văzând-o pe soţia contelui Chabert, în toată bogăţia prăzilor ei, în mijlocul luxului, în cea mai înaltă societate, în vreme ce nenorocitul trăia la un biet crescător de vite printre dobitoace, avocatul îşi zise: „Trebuie trasă de aici învăţătura că o femeie frumoasă n-o să vrea cu niciun chip să-şi recunoască bărbatul şi nici măcar amantul într-un om cu un palton demodat şi vechi, cu o perucă de câlţi şi cu cizmele crăpate”. Un zâmbet răutăcios şi muşcător tălmăci gândurile pe jumătate filosofice, pe jumătate glumeţe care-i puteau veni în minte unui om aşezat într-un loc atât de prielnic pentru a cunoaşte adevărata stare a lucrurilor, în pofida minciunilor sub care îşi ascund viaţa cele mai multe dintre familiile pariziene.

— Bună ziua, domnule Derville, zise ea, continuând să dea cafea maimuţei.

— Doamnă, zise el cam răstit, – căci îl supărase tonul uşuratic cu care contesa îi spusese: „Bună ziua, domnule Derville” – vin să-ţi vorbesc de o afacere destul de gravă.

— Îmi pare *nespus de rău,* domnul conte lipseşte…

— Eu sunt încântat doamnă. Ar fi *nespus de rău* dacă ar lua parte la convorbirea noastră. Ştiu de altfel de la Delbecq că-ţi place să te ocupi singură de afacerile dumitale, pentru a-l scuti pe domnul conte.

— Atunci să-l chem pe Delbecq, spuse ea.

— Nu ţi-ar fi de niciun folos, cu toată iscusinţa lui, reluă Derville. Ascultă-mă doamnă, te rog; un singur cuvânt va fi de ajuns ca să-ţi piară râsul. Contele Chabert trăieşte.

— Şi spunând asemenea caraghioslâcuri vrei să mă faci să nu mai râd? zise ea izbucnind în hohot.

Dar contesa se potoli îndată, sub privirea aţintită, plină de o ciudată luciditate, prin care Derville o întreba, părând că îi citeşte până în adâncul sufletului.

— Doamnă, răspunse el grav, pe un ton tăios şi rece, nu-ţi dai seama de întinderea primejdiilor care te ameninţă. Nu-ţi vorbesc de autenticitatea de netăgăduit a actelor, nici de seriozitatea dovezilor, care demonstrează existenţa contelui Chabert. Ştii foarte bine că nu-s omul care să se împovăreze cu o cauză nedreaptă. Dacă te opui înscrierii noastre în fals împotriva actului de deces, vei pierde acest prim proces, şi o dată această chestiune rezolvată în favoarea noastră, le câştigăm pe toate celelalte.

— Şi despre ce vrei dumneata să-mi vorbeşti?

— Nici despre colonel, nici despre dumneata. N-am să-ţi vorbesc nici despre memoriile pe care le-ar putea face unii avocaţi plini de duh, care ar cunoaşte faptele ciudate ale acestui proces şi nici de foloasele pe care le-ar trage din scrisorile pe care le-ai primit de la primul dumitale soţ înainte de celebrarea căsătoriei cu cel de-al doilea.

— Asta nu e adevărat, zise ea izbucnind ca o femeiuşcă. N-am primit nicio scrisoare de la contele Chabert şi dacă cineva se dă drept colonelul, nu poate fi vorba decât de vreun intrigant, vreun ocnaş liberat, cum era Cognard de pildă. Mă înfior numai la gândul ăsta. Poate oare colonelul să învie? Nu mi-a anunţat oare Bonaparte moartea lui eroică printr-un aghiotant? Şi astăzi mai primesc încă trei mii de franci pensie acordată văduvei de către cele două Camere. Am avut toate motivele să-i resping pe toţi Chaberţii care s-au înfiinţat, cum o să-i resping şi pe toţi cei ce vor mai veni.

— Din fericire doamnă, suntem singuri. Putem minţi cât ne place, spuse el cu răceală, plăcându-i să întărâte mânia contesei pentru a-i smulge câte o destăinuire, printr-o manevră obişnuită avocaţilor, deprinşi să rămână calmi

atunci când adversarii sau clienţii lor îşi ies din fire.

„Dacă-i aşa, o să vedem care pe care”, îşi zise în sinea lui, născocind pe loc o cursă care să-i dovedească slăbiciunea contesei.

— Dovada predării primei scrisori există, doamnă, reluă el cu glas tare, ea conţinea nişte valori…

— O, cât despre valori, nu conţinea nicio valoare.

— Aşadar ai primit acea primă scrisoare, îi răspunse Derville zâmbind. Te-ai şi prins în prima cursă pe care ţi-o întinde un avocat şi crezi totuşi că ai să poţi lupta cu justiţia…

Contesa se înroşi, păli, îşi ascunse faţa în mâini. Apoi lăsă ruşinea la o parte şi spuse cu liniştea firească unor astfel de femei:

— De vreme ce eşti avocatul pretinsului Chabert, fă-mi plăcerea…

— Doamnă, o întrerupse Derville, în clipa asta mai sunt încă şi avocatul dumitale, aşa cum sunt şi al colonelului. Crezi oare că aş vrea să pierd o clientă atât de preţioasă ca dumneata! Dar nu vrei să mă asculţi…

— Vorbeşte domnule, zise ea cu bunăvoinţă.

— Averea îţi venea de la contele Chabert şi l-ai respins. Averea dumitale e uriaşă şi îl laşi să cerşească. Doamnă, avocaţii sunt elocvenţi, când pricina e elocventă în sine: te găseşti în nişte împrejurări în stare să ridice opinia publică împotriva dumitale.

— Dar bine domnule, zise contesa, scoasă din răbdări de felul în care Derville o sucea şi o răsucea pe jeratic, admiţând chiar că domnul Chabert există, tribunalele vor menţine căsătoria mea de-a doua, din pricina copiilor şi o să scap dând două sute douăzeci şi cinci de mii de franci domnului Chabert.

— Doamnă, nu ştim încă în ce fel vor privi tribunalele latura sentimentală a chestiunii. Deoparte avem o mamă şi copiii săi, de cealaltă un om copleşit de nenorociri, îmbătrânit din pricina dumitale şi a refuzului dumitale.

Unde o să mai poată el găsi o nevastă? Şi pe urmă, pot oare judecătorii să calce legea? Căsătoria dumitale cu colonelul are legea de partea ei, are întâietatea. Dar, dacă ai fi zugrăvită în culori urâte, s-ar putea să ai un adversar la care nu te-aştepţi. Asta e, doamnă, primejdia de care aş vrea să te apăr.

— Încă un adversar? zise ea. Cine?

— Domnul conte Ferraud.

— Domnul Ferraud ţine prea mult la mine şi are pentru mama copiilor săi prea mult respect...

— Lasă neroziile astea, spuse Derville întrerupând-o, când vorbeşti cu un avocat obişnuit să citească în adâncul sufletelor. În clipa asta, domnul Ferraud nu are nicio poftă să rupă căsătoria şi sunt convins că te adoră. Dar dacă ar veni cineva să îi spună că îi poate fi anulată căsătoria, că soţia lui va fi adusă ca o criminală de rând în faţa juraţilor...

— M-ar apăra, domnule!

— Nu, doamnă!

— Şi ce motiv ar avea să mă părăsească, domnule?

— Ca să se căsătorească cu fiica unică a unui *pair* al Franţei, al cărui loc i s-ar transmite prin decret regal.

Contesa păli.

„Am nimerit-o! îşi zise Derville. Foarte bine, te-am prins, procesul bietului colonel e ca şi câştigat."

— De altfel, doamnă, reluă el cu glas tare, el ar avea cu atât mai puţin remuşcări, cu cât un om acoperit de glorie, general conte, mare ofiţer al Legiunii de Onoare, nu e de ici de colo. Şi dacă acest om îi cere înapoi nevasta...

— Ajunge domnule, ajunge! zise ea. N-o să-mi mai iau alt avocat decât pe dumneata. Ce-i de făcut?

— Cădeţi la învoială! zise Derville.

— Mă mai iubeşte? întrebă ea.

— Nu cred că s-ar putea să fie altfel.

La auzul acestor cuvinte, contesa îşi ridică fruntea. O strălucire de nădejde îi luci în ochi; socotea pesemne că ar putea să se folosească de dragostea primului ei soţ ca să

câştige procesul printr-un vicleşug femeiesc.

— Aştept ordinele dumitale, doamnă, ca să ştiu dacă trebuie să-ţi notific actele noastre, sau dacă te învoieşti să vii la mine, ca să punem bazele unei înţelegeri, zise Derville salutând-o pe contesă.

La opt zile după cele două vizite făcute de Derville, într-o frumoasă dimineaţă de iunie, cei doi soţi despărţiţi de o întâmplare aproape supranaturală, porniră din două puncte cele mai opuse ale Parisului, ca să se întâlnească în biroul avocatului lor comun. Banii daţi înainte cu mărinimie colonelului Chabert de către Derville îi îngăduiseră să se îmbrace potrivit rangului său. Răposatul sosi deci tolănit într-o birjă foarte curăţică. Avea capul acoperit cu o perucă potrivită cu figura lui, era îmbrăcat în postav albastru, cu o cămaşă albă şi purta pe sub jiletcă panglica roşie de mare ofiţer al Legiunii de Onoare. Reluându-şi obiceiurile bunăstării, îşi recăpătase vechea lui eleganţă marţială. Se ţinea drept. Chipul lui misterios şi grav, pe care se zugrăvea fericirea şi nădejdile lui toate, părea întinerit şi mai împlinit, ca să împrumutăm din pictură o expresie din cele mai pitoreşti. Nu mai semăna cu Chabert cel cu paltonul vechi şi demodat, cum nu seamănă un gologan de zece cu o monedă de patruzeci de franci de curând bătută. Văzându-l astfel, trecătorii ar fi recunoscut cu uşurinţă în el una dintre acele frumoase rămăşiţe ale vechii noastre armate, unul dintre acei bărbaţi viteji asupra căruia se răsfrânge gloria noastră naţională şi care o reprezintă, aşa cum un ciob de oglindă luminat de soare pare că îi răsfrânge toate razele. Aceşti bătrâni soldaţi sunt totodată şi tablouri, şi cărţi. Când contele coborî din trăsură ca să urce scările la Derville sări uşor cum ar fi făcut un băiat tânăr. Birja lui de-abia întorsese, că se opri o cupea frumoasă cu stemă. Din ea coborî doamna contesă Ferraud, într-o rochie simplă, dar întocmită cu dibăcie, ca să-şi arate sprinteneala trupului. Purta o frumoasă pălărie cu

căptuşeală trandafirie, care-i încadra nespus de bine chipul, ascunzându-i contururile şi înviorându-i culorile. Dacă clienţii întineriseră, în schimb secretariatul rămăsese acelaşi şi înfăţişa aidoma tabloul zugrăvit la începutul acestei povestiri. Simonin înfuleca ceva, cu umărul sprijinit de fereastra care acum era deschisă şi privea albastrul cerului prin deschizătura acestei curţi, înconjurată de patru corpuri de case înnegrite.

— Ah, zise secretăraşul, cine pune rămăşag pe un bilet de teatru că acest colonel Chabert e general şi are cordonul roşu?

— Patronul e un vrăjitor şi jumătate, zise Godeschal.

— De data asta nu-i jucăm niciun renghi? întrebă Desroches.

— Las că are grijă nevastă-sa, contesa Ferraud, zise Boucard.

— Aşadar, zise Godeschal, contesa Ferraud va fi silită să fie a amândurora…

— Uite-o, răspunse Simonin.

În clipa aceasta intră colonelul şi întrebă de Derville.

— Este aici, domnule conte, zise Simonin.

— Carevasăzică nu eşti surd, ştrengarule? zise Chabert, luându-l pe trepăduş de ureche şi răsucindu-i-o, spre mulţumirea secretarilor care începură să râdă şi se uitară la colonel cu deosebitul respect datorat acestui ciudat personaj.

Contele Chabert era la Derville, în clipa în care soţia sa intra pe uşa secretariatului.

— Ce zici, Boucard, o să se petreacă o scenă puţin obişnuită în cabinetul patronului! Iată o femeie care poate să se ducă în zilele cu soţ la contele Ferraud şi în zilele fără soţ la contele Chabert.

— În anii bisecţi, zise Godeschal, contelui îi va merge în plin.

— Tăceţi o dată, domnilor, se aude înăuntru! rosti Boucard cu asprime. N-am văzut niciodată un secretariat în

care să se ia în batjocură clienţii, cum faceţi dumneavoastră.

Derville îl închisese pe colonel în camera de culcare când se ivi contesa.

— Doamnă, zise el, neştiind dacă ţi-ar face plăcere să-l vezi pe domnul conte Chabert, v-am despărţit. Totuşi dacă doreşti…

— Domnule. este o atenţie pentru care îţi mulţumesc.

— Am pregătit ciorna unui act ale cărui condiţii pot fi discutate de dumneata şi de domnul Chabert chiar acum. Voi merge pe rând de la dumneata la el, ca să vă înfăţişez şi unuia şi altuia punctul de vedere al fiecăruia.

— Să văd, domnule, zise contesa, lăsând să-i scape un gest de nerăbdare.

Derville citi:

„Între subsemnaţii:

domnul Hyacinthe zis Chabert, conte, general de brigadă, mare ofiţer al Legiunii de Onoare, locuind la Paris, strada Petit Banquier, pe de o parte, şi doamna Rase Chapotel, soţie a domnului conte Chabert mai sus-numit, născută…”

— Treci mai departe, zise ea, să lăsăm introducerile, să vedem condiţiile.

— Doamnă, zise avocatul, introducerea lămureşte pe scurt poziţia în care vă aflaţi şi unul şi altul. Apoi, în primul articol recunoşti faţă de trei martori, adică doi notari şi crescătorul la care a locuit soţul dumitale şi căruia i-am încredinţat în taină afacerea aceasta şi care vor păstra cea mai desăvârşită tăcere – recunoşti, deci, că individul de care se vorbeşte în actele alăturate la cel sub semnătură privată, a cărui stare civilă se află de altfel stabilită printr-un act de notorietate pregătit la Alexandre Crottat, notarul dumitale, este contele Chabert primul dumitale soţ. Prin articolul al doilea, contele Chabert, dornic de a te face fericită, se obligă să nu se folosească de drepturile sale

decât în cazurile prevăzute de actul însuşi. Şi aceste cazuri, zise Derville, făcând un fel de paranteză, nu sunt altceva decât neexecutarea clauzelor acestei convenţii secrete. La rândul său, reluă el, domnul Chabert consimte să urmărească, prin bună înţelegere cu dumneata, un proces care va anula actul său de deces şi va pronunţa desfacerea căsătoriei.

— Asta nu-mi convine deloc, zise contesa mirată. Nu vreau niciun fel de proces. Ştii de ce.

— Prin articolul al treilea, zise avocatul continuând cu o linişte netulburată, îţi iei angajamentul de a constitui pe numele Hyacinthe conte Chabert, o rentă viageră de douăzeci şi patru ele mii de franci, înscrisă în registrul datoriei publice, dar al cărei capital ţi-ar rămâne dumitale la moartea lui.

— Dar e mult prea scump, zise contesa.

— Poţi dumneata s-o scoţi mai ieftin?

— Poate că da.

— Ce vrei oare, doamnă?

— Vreau, nu vreau niciun proces, vreau…

— Să rămână mort, zise Derville cu vioiciune, întrerupând-o.

— Domnule, spuse contesa, dacă trebuie să dau o rentă de douăzeci şi când de mii de franci, o să ne judecăm.

— Da, o să ne judecăm! rosti cu glas înăbuşit colonelul, care deschise uşa şi se ivi deodată dinaintea soţiei sale, ţinând o mână în jiletcă şi cealaltă îndreptată în jos, gest care, amintind de păţania lui, era de o cumplită energie.

„E el!” zise în sinea ei contesa.

— Prea scump! reluă bătrânul soldat. Ţi-am dat aproape un milion şi te tocmeşti cu nenorocirea mea. Ei bine, te vreau atunci pe dumneata şi averea dumitale. Suntem căsătoriţi fără act dotal, căsătoria noastră n-a fost desfăcută…

— Dar domnul nu e colonelul Chabert! exclamă contesa, prefăcându-se că e uimită.

— A-ha! zise bătrânul cu adâncă ironie în glas. Vrei dovezi? Te-am luat de la Palais Royal...

Contesa păli. Când o văzu că se îngălbeneşte sub roşul ei, bătrânul soldat înduioşat de suferinţa vie pe care o pricinuia unei femei pe care o iubise pe vremuri cu patimă, se opri; dar ea îi aruncă o privire atât de veninoasă, încât el: spuse deodată:

— Erai la...

— Pentru Dumnezeu, domnule, zise contesa avocatului, nu te supăra, lasă-mă să plec, n-am venit aici să aud asemenea grozăvii.

Se ridică în picioare şi ieşi. Derville se repezi în biroul de notariat. Contesa îşi luase zborul de parcă ar fi avut aripi. întorcându-se în biroul său, avocatul îl găsi pe colonel într-un groaznic acces de furie, plimbându-se cu paşi mari.

— Pe vremea aceea, fiecare îşi lua nevastă de unde voia, spuse el. Dar rău am făcut că am ales-o prost. M-am lăsat înşelat de înfăţişarea ei. N-are inimă!

— Ei bine, colonele, n-aveam dreptate când te-am rugat să nu vii? Acum sunt sigur de identitatea dumitale. Când ai apărut, contesa a făcut o mişcare al cărei înţeles nu poate fi pus la îndoială. Dar ţi-ai pierdut procesul. Soţia dumitale ştie că eşti de nerecunoscut!

— Am s-o ucid.

— Nebunie, ai să fii prins şi ghilotinat ca un ticălos. De altfel s-ar putea să n-o nemereşti. Ar fi de neiertat, nu trebuie să dai greş când vrei să-ţi omori nevasta. Lasă-mă să-ţi dreg prostiile, copil bătrân ce eşti! Hai, du-te! la seama, ar fi în stare să te facă să cazi în vreo capcană şi să te închidă la Charenton. Am să-i notific actele noastre, ca să te feresc de orice surpriză.

Sărmanul colonel se supuse tânărului său binefăcător şi ieşi, bolborosind cuvinte de iertare. Coborî încet treptele scării negre, adâncit în gânduri întunecate, copleşit pesemne de lovitura pe care o primise, cea mai crudă

dintre toate pentru el, cea mai adânc implântată în inima lui, când ajungând în tinda scării auzi foşnetul unei rochii de femeie şi soţia sa îi ieşi înainte.

— Vino domnule, îi zise ea, luându-l de braţ cu o mişcare la fel cu acelea pe care le făcea altădată din obişnuinţă.

Fapta contesei, mlădierea glasului ei care devenise iarăşi duios, au fost de ajuns ca să potolească mânia colonelului. Se lăsă dus până la trăsură.

— Ei, hai, urcă-te! îi spuse contesa, după ce feciorul lăsă treapta. Şi, ca prin farmec, se pomeni aşezat în cupeu, lângă soţia sa.

— Unde merge doamna? întrebă feciorul.

— La Graslay, spuse ea.

Caii porniră şi străbătură tot Parisul.

— Domnule! îi spuse contesa colonelului cu o mlădiere în glas, care trăda una dintre acele tulburări rar întâlnite în viaţă, şi care răscolesc totul în sinea noastră.

În asemenea clipe, inima, fibrele, nervii, fizionomia, sufletul, trupul, până şi fiecare por, se înfioară. Viaţa parcă nu mai e înăuntrul nostru; iese din noi şi ţâşneşte, devine molipsitoare, se transmite printr-o privire, prin sunetul glasului, printr-un gest, impunând altora voinţa noastră. Bătrânul soldat tresări la auzul acestui cuvânt, primul, cel mai cumplit: *„Domnule”!* Dar era totodată o mustrare, o rugăminte, o iertare, o nădejde, o deznădejde, o întrebare şi un răspuns. Cuvântul acesta cuprindea totul. Trebuia să fii actriţă ca să pui atâta elocvenţă, atâtea sentimente, într-un singur cuvânt. Adevărul nu e niciodată atât de complet în expresia lui, nu dezvăluie totul afară, ci lasă să se vadă numai ceea ce e înăuntru. Colonelul simţi mii de remuşcări, din pricina bănuielilor, a cererilor lui, a mâniei lui şi îşi plecă ochii să nu lase să i se ghicească tulburarea.

— Domnule, spuse contesa după o pauză abia simţită, te-am recunoscut, fireşte!

— Rosine, îi răspunse bătrânul soldat, cuvântul ăsta conţine singurul balsam care mă poate face să-mi uit

nenorocirea.

Două lacrimi mari se rostogoliră fierbinţi pe mâinile soţiei sale, pe oare el le strânse ca să-i arate o iubire părintească.

— Domnule, reluă ea, cum de n-ai înţeles cât de mult mă costa să apar în faţa unui străin într-o situaţie atât de falsă ca a mea. Dacă trebuie să roşesc de starea mea, să fie cel puţin în familie. Taina aceasta nu trebuie oare să rămână înmormântată în sufletele noastre? Ai să mă ierţi, sper, pentru nepăsarea aparentă pe care am arătat-o faţă de nenorocirea unui Chabert, în a cărui existenţă eu nu trebuia să cred. Am primit scrisorile dumitale, spuse ea repede, citind pe chipul soţului ei, obiecţia care se zugrăvea, dar mi-au ajuns de-abia după treisprezece luni de la bătălia de la Eylau. Erau deschise, murdare, scrisul era de nerecunoscut şi am fost nevoită să cred, după ce căpătasem iscălitura lui Napoleon pe noul meu act de căsătorie, că un intrigant dibaci încerca să-şi bată joc de mine. Ca să nu tulbur liniştea domnului conte de Ferraud şi să nu vatăm legăturile de familie, a trebuit deci să iau măsuri împotriva unui fals Chabert. Ce zici? N-aveam dreptate?

— Da, aveai dreptate, eu sunt un nerod, un dobitoc, o bestie, că n-am ştiut să calculez mai bine urmările unei asemenea situaţii. Dar unde mergem? zise colonelul, când se văzu la bariera Chapelle.

— La moşia mea lângă Groslay, în valea Montmorency. Acolo domnule, o să chibzuim împreună ce hotărâre să luăm. Îmi cunosc datoria. Dacă de drept, sunt a dumitale, în fapt însă, nu-ţi mai aparţin. Vrei oare să ajungem de batjocura întregului Paris? Nu trebuie să dăm în vileag situaţia asta, care în ce mă priveşte are o latură caraghioasă, ci să facem tot ce-i posibil să ne salvăm demnitatea. Dumneata mă mai iubeşti şi acum, reluă ea, aruncând colonelului o privire tristă şi dulce. Dar eu, n-am fost eu oare îndreptăţită să-mi fac alte legături? În această ciudată situaţie un glas tainic îmi spune să-mi pun nădejdea

în bunătatea dumitale pe Care o cunosc atât de bine. Greşesc oare luându-te drept singur şi unic arbitru al sorţii mele? Fii şi judecător, şi parte. Mă încred în nobleţea caracterului dumitale. Ai să fii atât de bun să-mi ierţi urmările unor greşeli nevinovate. Am să-ţi mărturisesc deci că îl iubesc pe domnul Ferraud. M-am crezut îndreptăţită să-l iubesc. Nu roşesc făcând mărturisirea aceasta în faţa dumitale: dacă pe dumneata te jigneşte, pe noi nu ne dezonorează. Nu pot să-ţi ascund faptele. Când întâmplarea m-a făcut văduvă, nu eram mamă.

Colonelul făcu soţiei sale un semn cu mâna ca să-i impună tăcere şi rămaseră fără să mai spună un cuvânt o jumătate de leghe. Lui Chabert i se părea că vede pe cei doi copilaşi în faţa lui.

— Rosine!

— Domnule?

— Aşadar morţii fac rău că se întorc?

— Ah nu, domnule, nu! Să nu mă crezi nerecunoscătoare. Numai că găseşti o amantă, o mamă, acolo unde lăsaseşi o soţie. Dacă nu-mi mai stă în putere să te iubesc, ştiu tot ce-ţi datorez şi pot încă să-ţi dăruiesc toată afecţiunea unei fiice.

— Rosine, îi răspunse bătrânul cu voce duioasă, nu mai sunt deloc supărat pe tine. O să uităm totul, adăugă el cu unul dintre acele zâmbete a căror gingăşie oglindeşte totdeauna un suflet mare. Nu sunt atât de puţin delicat ca să cer semne de dragoste de la o femeie care nu mai iubeşte.

Contesa îi aruncă o privire plină de atâta recunoştinţă, încât bietul Chabert ar fi vrut să intre din nou în groapa lui de la Eylau. Sunt oameni cu suflet destul de mare ca să dovedească asemenea devotamente, a căror răsplată o găsesc în certitudinea că au făcut fericirea unei fiinţe iubite.

— Dragul meu, vom vorbi despre toate acestea mai târziu şi în tihnă, spuse contesa.

Convorbirea luă un alt curs, fiindcă era cu neputinţă să

mai continue multă vreme pe tema aceasta. Cu toate că cei doi soţi reveniră adesea asupra ciudatei lor situaţii, fie mai pe departe, fie direct, făcură o călătorie încântătoare, amintindu-şi întâmplări din căsnicia lor de odinioară şi împrejurările din timpul imperiului.

Contesa ştiu să imprime un farmec dulce acestor amintiri şi răspândi în convorbire o umbră de melancolie necesară ca să-i păstreze gravitatea. Ea făcea să reînvie dragostea, fără să stârnească nicio dorinţă şi lăsă pe primul ei soţ să întrezărească toate bogăţiile morale pe care ea le dobândise, căutând să-l deprindă cu gândul de a-şi restrânge fericirea la singurele plăceri pe care le gustă un părinte lângă fiica sa iubită. Colonelul cunoscuse pe contesa Imperiului, el regăsea acum o contesă a Restauraţiei. În sfârşit, cei doi soţi o luară pe un drum peste câmp şi ajunseră la un parc mare aşezat în vâlceaua care desparte dealurile de la Margency de fermecătorul sat Groslay. Contesa avea aici o casă încântătoare în care, de cum sosi, colonelul văzu toate pregătirile ce se făcuseră pentru şederea lui şi a soţiei sale. Nenorocirea e un talisman care are puterea de a întări constituţia noastră primitivă; la unii oameni sporeşte neîncrederea şi răutatea, aşa cum creşte bunătatea celor care au un suflet ales. Nenorocirea îl făcuse pe colonel mai milos şi mai bun decât fusese înainte, putea deci să se iniţieze în taina suferinţelor femeieşti care sunt necunoscute celor mai mulţi bărbaţi. Deşi nu se prea îndoia de ea, nu 1se putu împiedica să-i spună soţiei sale:

— Aşadar erai sigură că ai să mă aduci aici?

— Da, răspunse ea, dacă-l găseam pe colonelul Chabert în persoana adversarului meu din proces.

Aparenţa de adevăr pe care ştiu să o imprime acestui răspuns spulberă uşoarele bănuieli de care colonelul se ruşină că fusese încercat. Vreme de trei zile, contesa a fost într-adevăr încântătoare lângă primul ei soţ. Cu îngrijiri duioase şi cu o statornică blândeţe părea că vrea să

şteargă amintirea suferinţelor pe care el le îndurase, să facă să-i fie iertate nenorocirile pe care, după mărturisirea ei, le pricinuise cu nevinovăţie; îi făcea plăcere să-şi desfăşoare pe lângă el farmecele pentru oare ştia că are o slăbiciune, făcându-l să întrezărească în ea un fel de melancolie; fiindcă suntem mai cu deosebire simţitori la unele maniere ceremonioase, la unele vrăji ale inimii şi ale minţii, cărora nu ne putem împotrivi; ea voia să-l facă să se intereseze de starea în care se afla ea, şi să-l înduioşeze îndeajuns ca să poată pune stăpânire pe spiritul lui şi să dispună cu putere suverană de dânsul. Hotărâtă la orice numai ca să-şi ajungă ţelul, nu ştia încă ce avea să facă din omul acesta, dar era sigur că voia să-l nimicească ca om de societate. În seara zilei de a treia ea simţi că oricâtă osteneală şi-ar fi dat, nu-şi putea ascunde temerile pe care i le pricinuiau rezultatul uneltirilor ei. Ca să răsufle o clipă în voie, se urcă în camera ei, se aşeză la masa de scris, lepădă masca de linişte pe care o păstra în faţa colonelului Chabert, întocmai ca o actriţă care, întorcându-se obosită în cabina ei după al cincilea act foarte greu, cade pe jumătate moartă şi lasă în sală o imagine a ei, cu care nu mai seamănă deloc. Se apucă să sfârşească o scrisoare începută, pe care i-o scria lui Delbecq, căruia îi spunea să se ducă să-i ceară în numele ei lui Derville să-i comunice actele privitoare la colonelul Chabert, să le copieze şi să vină îndată la ea la Groslay. De-abia isprăvise că auzi pe coridor zgomotul paşilor colonelului, care foarte îngrijorat, venea să o caute.

— Vai, rosti ea cu glas tare, aş vrea să mor! Situaţia mea e de neîndurat.

— Bine, dar ce ai? întrebă omul nostru aşa de uşor de înşelat.

— Nimic, nimic, zise ea.

Se ridică în picioare, îl lăsă singur pe colonel şi coborî să stea de vorbă între patru ochi cu camerista ei, pe care o trimise la Paris, poruncindu-i să înmâneze ea însăşi lui

Delbecq epistola pe care-o scrisese şi să i-o aducă înapoi îndată ce acesta o va fi citit. Apoi conte. sa se duse şi se aşeză pe o bancă, unde putea fi uşor zărită, aşa încât colonelul să vină să o vadă oricând ar fi voit. Colonelul, care tocmai îşi căuta soţia, sosi în goană şi se aşeză lângă ea.

— Rosine, o întrebă el, ce ai?

Ea nu-i răspunse. Era una dintre acele seri minunate şi liniştite ale căror tainice armonii răspândesc în luna iunie, atâta farmec în amurguri. Aerul era curat şi tăcerea adâncă, astfel că se puteau auzi În depărtările parcului glasurile unor copii care adăugau un soi de melodie măreţei peisajului.

— Nu-mi răspunzi? întrebă colonelul pe soţia sa.

— Soţul meu… spuse contesa, dar deodată se opri, făcu o mişcare şi se întrerupse ca să-l întrebe înroşindu-se: Cum să-i spun când vorbesc de domnul Ferraud?

— Spune-i soţul tău, bietul meu copil, răspunse blând colonelul, nu e oare tatăl copiilor tăi?

— Ei bine, dacă domnul mă întreabă te am căutat aici, dacă află că m-am ascuns cu un necunoscut, ce să-i spun? Ascultă, domnule, continuă ea, luându-şi o înfăţişare plină de mândrie, hotărăşte-mi soarta, mă supun la orice…

— Draga mea, spuse colonelul, luând mâinile soţiei sale, am hotărât să mă jertfesc cu totul pentru fericirea dumitale…

— E cu neputinţă, exclamă ea, scăpându-i o mişcare convulsivă. Gândeşte-te că ar trebui atunci să renunţi la dumneata însuţi şi cu formele legale prevăzute.

— Cum, zise colonelul, cuvântul meu nu ţi-e de ajuns?

Cuvântul *„legal”* căzu pe inima bătrânului şi-i trezi fără voie unele bănuieli. Îi aruncă soţiei sale o privire care o făcu să roşească, ea îşi plecă ochii. El se temu să nu fie silit să o dispreţuiască. Contesei îi fu frică să nu fi jignit cumva pudoarea sălbatică, cinstea severă a unui om al cărui caracter mărinimos şi ale cărui virtuţi primitive îi erau bine cunoscute. Cu toate că aceste gânduri le înneguraseră

frunţile, buna înţelegere se stabili din nou îndată între ei şi iată cum: un ţipăt de copil răsună în depărtare.

— Jules, las-o pe sora ta în pace! strigă contesa.

— Cum asta? Copiii dumitale sunt aci? zise colonelul.

— Da, dar nu le-am dat voie să te supere.

Bătrânul soldat înţelese toată delicateţa şi fineţa de spirit femeiască exprimată în această purtare atât de gingaşă şi luă mina contesei să o sărute.

— Lasă-i să vină, zise el.

Fetiţa veni în goană ca să se plângă de fratele ei.

— Mamă!

— Mamă!

— El e.

— Ea e...

Erau cu mâinile întinse către mama lor, iar glasurile lor copilăreşti se împleteau. Priveliştea era neaşteptată şi încântătoare.

— Bieţii copii! exclamă contesa nemaiputând să-şi stăpânească lacrimile, va trebui să-i părăsesc: cui oare îi va da tribunalul? O inimă de mamă nu se împarte, eu îi vreau pe amândoi!

— Dumneata o faci să plângă pe mama! spuse Jules aruncând o privire mânioasă colonelului.

— Taci, Jules, spuse mama pe un ton poruncitor.

Cei doi copii rămaseră în picioare, tăcuţi, uitându-se la străin şi la mama lor cu o curiozitate, ce nu se poate tălmăci în cuvinte.

— Ah, da, reluă ea, dacă mă desparte de conte să-mi lase copiii şi mă supun la orice.

Acesta fu cuvântul hotărâtor, prin care dobândi tot ce nădăjduise.

— Da, exclamă colonelul ca şi cum ar fi isprăvit o frază începută în gând, trebuie să intru iarăşi în pământ. Mi-am mai spus-o eu.

— Cum pot să primesc o astfel de jertfă? răspunse contesa. Dacă unii oameni au murit ca să salveze cinstea

iubitei lor, ei nu şi-au dat viaţa decât o dată. Dar în ce ne priveşte, ţi-ai da viaţa în fiecare zi, nu, asta e cu neputinţă. Dacă n-ar fi vorba decât de existenţa dumitale n-ar fi nimic; dar să iscăleşti că nu eşti colonelul Chabert, să recunoşti că eşti un şarlatan, să renunţi la onoarea dumitale, să spui o minciună în fiecare clipă, nicio jertfă omenească nu ar putea merge până acolo. Gândeşte-te! Nu. De n-ar fi bieţii mei copii, aş fi fugit cu dumneata la capătul lumii.

— Dar n-aş putea oare trăi aici, reluă Chabert, în pavilionul acesta, ca o rudă de a dumitale? Sunt uzat ca un tun de lepădat, nu-mi mai trebuie decât niţel tutun şi *Constituţionalul.*

Contesa izbucni în lacrimi. Între contesa Ferraud şi colonelul Chabert avu loc o întrecere de mărinimie, din care soldatul ieşi învingător.

Într-una dintre acele seri, soldatul văzând-o pe această mamă între copiii săi, a fost cucerit de farmecele emoţionante ale acestui tablou de familie în liniştea şi umbra vieţii de la ţară; a luat deci hotărârea să rămână mort şi nemaifiindu-i frică de autenticitatea unui act. Întrebă ce ar trebui să facă pentru a asigura pe veci fericirea acestei familii.

— Fă ce vrei, îi răspunse contesa, află că n-o să mă amestec câtuşi de puţin în acea st a afacere. Nu trebuie.

Delbecq sosise de câteva zile şi, urmând îndrumările primite prin viu grai din partea contesei, intendentul izbuti să-i câştige încrederea bătrân ul ui ostaş. Aşadar, a doua zi dimineaţa, colonelul Chabert plecă împreună cu fostul avocat la Saint-Leu Tavemy, unde Delbecq pregătise la notar un act redactat în termeni atât de tari, încât colonelul ieşi deodată din birou, după ce ascultase citirea lui.

— Mii de trăsnete! Aş fi un mare guguman. Şi aş mai fi şi falsificator! exclamă el.

— Domnule, îi spuse Delbecq, nu te sfătuiesc să iscăleşti prea repede. În locul dumitale, aş scoate din procesul ăsta

cel puţin treizeci de mii de franci rentă, căci doamna contesă desigur ţi i-ar da.

După ce îl fulgeră pe acest ticălos de frunte cu privirea scăpărătoare a omului cinstit şi indignat, colonelul se depărtă în grabă, luat şi dus de mii de gânduri potrivnice. Deveni din nou încrezător, se mânie şi se potoli rând pe rând. În sfârşit intră în parcul de la Groslay, prin spărtura unui zid şi cu paşi înceţi se duse să se odihnească şi să cugete în voie într-o mică încăpere făcută sub un chioşc de unde se vedea drumul care duce La Saint-Leu. Aleea fiind acoperită cu acea humă galbenă prin care se înlocuieşte pietrişul de râu, contesa care tocmai se găsea în salonaşul acestui pavilion, nu-l auzi pe colonel. Era prea absorbită de reuşita uneltirilor sale ca să dea vreo cât de mică atenţie zgomotului uşor pe care-l făcu soţul ei. Nici bătrânul soldat nu-şi zări soţia în micul pavilion de deasupra.

— Ei, domnule Delbecq, a iscălit? întrebă contesa pe intendentul pe care-l văzu întorcându-se singur pe drum, pe deasupra gardului viu al şanţului despărţitor.

— Nu, doamnă. Nici nu ştiu ce s-a făcut omul nostru. Calul bătrân s-a ridicat în două picioare.

— În cele din urmă va trebui să-l ducem la Charenton, zise ea, fiindcă îl avem în mână.

Colonelul îşi regăsi toată sprinteneala tinereţii ca să sară şanţul şi într-o clipă se găsi în faţa intendentului, căruia îi şi trase cea mai zdravănă pereche de palme primite vreodată de obrajii vreunui mijlocitor.

— Ai uitat să spui că şi caii bătrâni ştiu să zvârle, îi zise el.

După ce îi trecu mânia, colonelul nu mai avu puterea să mai ia vreo hotărâre. Adevărul i se arătase în toată goliciunea lui. Cele spuse de contesă şi răspunsul lui Delhocq îi dezvăluiseră uneltirea a cărei victimă era să fie. Îngrijirile ce i se dăduseră din belşug nu fuseseră decât o. momeală, ca. să-l atragă într-o cursă. Vorbele contesei au fost ca o picătură dintr-o pătrunzătoare otravă, care trezi în

bătrânul soldat dureri şi fizice şi morale. Se îndreptă spre chioşc pe poarta parcului, mergând încet ca un om copleşit. Aşadar, nu putea avea nici pace, nici răgaz. Din clipa aceasta, trebuia să înceapă cu această femeie războiul scârbos, despre care îi vorbise Derville, să înceapă o viaţă de procese, să-şi otrăvească viaţa, să golească în fiecare dimineaţă paharul amărăciunilor. Apoi, gând cumplit, unde să găsească banii trebuincioşi să plătească cheltuiala de la prima instanţă de judecată? Îl cuprinse o atât de mare silă de viaţă, încât dacă ar fi avut un pistol şi-ar fi zburat creierii. Pe urmă se adânci din nou într-un noian de îndoieli care, de la convorbirea avută cu Derville la crescătorul de vite, îi schimbase dispoziţia sufletească. În sfârşit, când ajunse în faţa chioşcului, se urcă în cămăruţa de deasupra, prin ale cărei ochi un de geam colorat, se vedea toată încântătoarea desfăşurare a văii şi unde o găsi pe soţia sa pe un scaun. Contesa cerceta priveliştea, păstrându-şi o ţinută liniştită şi acea fizionomie de nepătruns pe care o iau femeile hotărâte la orice. Îşi şterse ochii, ca şi cum ar fi plâns şi începu să se joace dusă pe gânduri cu panglica lungă şi trandafirie de la cingătoare. Cu toate acestea, in ciuda liniştii ei prefăcute, nu-şi putu stăpâni tulburarea, când văzu în, fată pe venerabilul ei binefăcător, în picioare, cu braţele încrucişate, palid, încruntat.

— Doamnă, îi zise după ce o privi ţintă o clipă şi o făcu să se înroşească, doamnă, nu te blestem, te dispreţuiesc. Şi mulţumesc acum întâmplării că ne-am despărţit. Nu simt nici măcar vreo dorinţă de răzbunare, nu te mai iubesc. Nu vreau nimic de la dumneata. Poţi trăi în pace, pe cuvântul meu, care face mai mult decât toate mâzgălelile notarilor din Paris. Nu voi mai cere niciodată acel nume căruia i-am dat mi se pare oarecare faimă. Nu mai sunt decât un biet om pe care-l cheamă Hyacinthe şi nu-şi cere decât locul lui sub soare. Adio…

Contesa se aruncă la picioarele colonelului şi voi să-l oprească, luându-i mâinile, dar el o respinse cu scârbă,

zicându-i: „Nu m-atinge!”

Când auzi zgomotul paşilor bărbatului său, contesa făcu un gest care nu se poate tălmăci. Apoi, cu adânca pătrundere pe care o dă numai o mare ticăloşie sau egoismul sălbatic al oamenilor, îşi dădu seama că poate să trăiască în tihnă mulţumită făgăduinţei şi dispreţului acestui soldat leal.

Într-adevăr, Chabert dispăru. Crescătorul de vite dădu faliment şi se făcu birjar. Poate că la început şi colonelul a îmbrăţişat vreo meserie la fel. Poate că, întocmai ca o piatră azvârlită într-o prăpastie, a ajuns, din cădere în cădere, să se prăpădească în acea mizerie în zdrenţe care mişună pe străzile Parisului.

La şase luni după această întâmplare, Derville care nu mai auzise vorbindu-se nici de colonelul Chabert nici de contesa Ferraud, se gândi că fără îndoială a avut loc între ei o tranzacţie pe care, din răzbunare. contesa a redactat-o într-un alt birou de notariat. Deci, într-o dimineaţă, făcu socoteala sumelor avansa te numitului Chabert, adăugă cheltuielile, şi o rugă pe contesa Ferraud să ceară contelui Chabert suma acelui cont, presupunând că dânsa ştie unde se găseşte primul ei soţ.

Chiar a doua zi, intendentul contelui Ferraud, de curând numit preşedinte al unui tribunal de primă instanţă într-un oraş de seamă, scrise lui Derville aceste rânduri într-adevăr jalnice:

Domnule,

Doamna contesă Ferraud mă roagă să-ţi aduc la cunoştinţă că clientul dumitale a abuzat în totul de încrederea dumitale şi că individul care susţinea că e contele Chabert a recunoscut că şi-a însuşit pe nedrept o calitate pe care nu o avea.

Te rog să primeşti...

Delbecq

— Sunt oameni, pe cuvântul meu de onoare, care proşti se nasc, proşti trăiesc şi proşti mor! Nu-i învaţă nimic viaţa! Când eşti avocat, om de omenie, mărinimos şi filantrop, toţi te trag pe sfoară! Uite o treabă care mă costă peste două hârtii de o mie.

La câtva timp după primirea acestei scrisori, Derville căută la tribunal pe un avocat căruia avea să-i vorbească şi care pleda la tribunalul corecţional. Întâmplarea vru ca Derville să intre la secţia a şasea în clipa când preşedintele condamna la două luni închisoare, ca vagabond, pe numitul Hyacinthe şi ordona ca după aceea să fie internat la Azilul cerşetorilor din Saint-Denis, condamnare care, după jurisprudenţa prefecţilor de poliţie, înseamnă închisoare pe viaţă. La numele de Hyacinthe, Derville se uită cu luare aminte la delincventul care şedea între doi jandarmi pe banca acuzaţilor şi recunoscu în persoana condamnatului pe falsul său colonel Chabert. Bătrânul soldat era liniştit, nemişcat, aproape nepăsător. Cu toate zdrenţele de pe el, fizionomia lui, pe care era întipărită mizeria, exprima o nobilă mândrie. Privirea lui avea o expresie de stoicism pe care un magistrat n-ar fi trebuit să o treacă cu vederea. Dar de îndată ce un om încape pe mâinile justiţiei, nu mai e decât o fiinţă morală, o problemă de drept sau de fapt, după cum în ochii statisticienilor nu e decât o cifră. Când soldatul a fost dus la grefă, ca să fie transportat mai târziu cu ceata de vagabonzi care erau judecaţi atunci, Derville se folosi, de dreptul pe care-l au avocaţii de a intra la tribunal peste tot, îl însoţi până la grefă şi se uită timp de câteva clipe la el şi la ciudaţii cerşetori printre care se găsea. Anticamera grefei înfăţişa atunci o privelişte din acelea pe care din nefericire nici legiuitorii, nici filantropii, nici pictorii, nici scriitorii nu vin. să o studieze. Ca în toate laboratoarele gâlcevii, această anticameră e un loc întunecos, cu miros greu, de ai cărui pereţi se sprijină o bancă de lemn

înnegrită de necontenita şedere a nenorociţilor care vin la această întâlnire a tuturor mizeriilor sociale şi de la care nu lipseşte niciuna. Un poet ar putea spune că zilei îi e ruşine să lumineze această îngrozitoare cloacă, prin care trec atâtea nenorociri. Nu e locşor pe care să nu se fi aşezat o crimă în germene sau săvârşită; nu e colţişor pe care să nu fi stat vreun om care, deznădăjduit de uşoara înfierare cu care justiţia a pecetluit prima lui greşeală, să nu fi început o viaţă la capătul căreia trebuia să se înalţe ghilotina sau să detune pistolul sinucigaşului. Toţi cei ce cad pe caldarâmul Parisului ricoşează, ajungând în aceste ziduri îngălbenite, între care un filantrop, care n-ar fi speculant, ar putea să desluşească pricina numeroaselor sinucideri de care se plâng scriitorii făţarnici, incapabili să facă un pas spre a le preveni, pricină întipărită în această anticameră, prefaţă la dramele morgii sau la acele din Place de la Grève[21]. În clipa aceea, colonelul Chabert se aşează printre oamenii aceia cu chipurile dârze, îmbrăca. ţi în groaznicele uniforme ale mizeriei, uneori tăcuţi, alteori vorbindu-şi în şoaptă, fiindcă trei jandarmi de gardă se plimbau zăngănindu-şi săbiile de podea.

— Mă recunoşti? zise Derville bătrânului soldat, aşezându-se în spatele lui.

— Da domnule, zise Chabert ridicându-se în picioare.

— Dacă eşti om cinstit, reluă Derville în şoaptă, cum de ai putut să-mi rămâi dator?

Bătrânul soldat se roşi ca o fată învinuită de mama sa, de o dragoste ascunsă.

— Cum asta? Nu ţi-a plătit doamna Ferraud? întrebă el cu glas tare?

— Să-mi plătească? zise Derville. Mi-a scris că eşti un intrigant.

Colonelul îşi ridică ochii, într-o pornire sublimă de scârbă şi de blestem, ca pentru a da de ştire providenţei despre

[21] *Place de la Grève* – în această piaţă a vechiului Paris avea loc execuţia criminalilor.

această nouă înşelătorie.

— Domnule, zise el cu o voce potolită fiindcă îi ardea gâtul de sete, cere voie jandarmilor să mă lase să intru la grefă, să-ţi iscălesc un mandat, care iţi va fi plătit fără doar şi poate.

Derville spuse un cuvânt brigadierului şi acesta îi îngădui să-şi ducă clientul la grefă, unde Hyacinthe scrise câteva rânduri contesei Ferraud.

— Trimite asta la ea acasă, spuse soldatul, şi ţi se vor plăti cheltuielile şi avansurile ce le-ai făcut. Crede-mă, domnule, că dacă nu ţi-am arătat recunoştinţa pe care ţi-o datorez pentru ajutorul dumitale, ea e totuşi aici, zise el, ducându-şi mâna la inimă. Da, e aici, deplină şi întreagă. Dar ce pot face nenorociţii? Iubesc, asta-i tot!

— Cum? îi spuse Derville. N-ai prevăzut clauza unei rente pentru dumneata?

— Nu-mi vorbi de asta, răspunse bătrânul militar. Nu poţi şti până unde merge dispreţul meu pentru această viaţă dinafară, la care ţine atât de mult cea mai mare parte dintre oameni. Am fost cuprins deodată de o boală, dezgustul de oameni. Când mă gândesc că Napoleon e la Sfânta Elena, totul de pe pământ mi-e indiferent. Nu mai pot să fiu soldat, uite toată nenorocirea mea. În sfârşit, adăugă el cu un gest copilăros, e mai bine să te mândreşti cu sentimentele decât cu veşmintele pe care le porţi. Eu unul, nu mă tem de dispreţul nimănui.

Şi colonelul se duse să se aşeze pe bancă. Derville se depărtă. Când se întoarse la biroul său, îl trimise pe Godeschal, atunci al doilea secretar al său, la contesa Ferraud. După ce citi biletul, ea plăti numaidecât suma datorată de contele Chabert avocatului.

În anul 1840, către sfârşitul lunii iunie, Godeschal pe atunci avocat, se ducea la Ris însoţit de Derville, predecesorul său. Când ajunseră pe aleea care duce de la drumul mare la Bicêtre, zăriră sub un ulm de pe marginea

şoselei, pe unul dintre acei bătrâni calici albiţi şi încovoiaţi, care au căpătat bastonul de mareşal al cerşetorilor, trăind la Bicêtre, cum femeile nevoiaşe trăiesc la Salpêtrière[22]. Omul acesta, unul dintre cei două mii de nenorociţi găzduiţi în azilul de bătrâni, şedea pe o piatră şi părea că-şi concentrează toate gândurile într-o ocupaţie bine cunoscută tuturor invalizilor şi anume: îşi usucă la soare batistele de culoarea tutunului ca să nu fie nevoiţi să le mai spele pesemne. Bătrânul acesta avea o fizionomie atrăgătoare. Era îmbrăcat cu haina aceea de stofă roşietică, un fel de livrea îngrozitoare, cu care ospiciul îşi îmbrăca pensionarii.

— Ia te uită Derville, spuse Godeschal tovarăşului său de călătorie, ia te uită la bătrânul ăsta. Nu-i aşa că seamănă cu figuri şi desene caraghioase care ne vin din Germania! Şi ăsta trăieşte şi o mai fi poate şi fericit!

Derville îşi luă monoclul, se uită la sărac, lăsă să-i scape o mişcare de uimire şi spuse:

— Bătrânul acesta, dragul meu, e un adevărat poem, sau după cum spun romanticii, o dramă! Ai întâlnit vreodată pe contesa Ferraud?

— Da, zise Godeschal, e o femeie de spirit şi foarte simpatică, dar cam prea evlavioasă.

— Acest bătrân din Bicêtre e soţul ei legitim, contele Chabert, fost colonel, şi fără îndoiala că dânsa l-a băgat aici. Dacă astăzi se găseşte aici în azilul acesta, în loc să locuiască într-o casă boierească, e datorită numai faptului că a reamintit frumoasei contese Ferraud că a luat-o, pe vremuri, ca pe o birjă, din piaţă. Mi-aduc şi acum aminte de privirea de tigru pe care i-a aruncat-o în clipa aceea.

Acest început de povestire stârnind curiozitatea lui Godeschal, Derville îi istorisi cele arătate până aici. Peste alte două zile, într-o luni dimineaţă, întorcându-se la Paris,

[22] *Bicêtre... Saptétrière* – la Bicêtre, sat din regiunea Parisului, se afla un vechi azil de bătrâni şi de nebuni, iar la Paris, azilul Salpétriére, tot atât de vechi (secolul al XVIII-lea), adăposteşte pe femeile bătrâne.

cei doi prieteni aruncară o privire asupra Bicêtrei, şi Derville propuse să meargă să-l vadă pe colonelul Chabert. La jumătatea drumului, pe alee, cei doi avocaţi găsiră, şezând pe un butuc de copac retezat, pe bătrânul care ţinea în mână un baston şi se juca trăgând linii pe nisip. Privindu-l cu luare-aminte, băgară de seamă că nu mâncase la azil, ci într-altă parte.

— Bună ziua, colonele Chabert, îi zise Derville.

— Nu-s Chabert, nu-s Chabert! Mă cheamă Hyacinthe, răspunse bătrânul. Nu mai sunt om, sunt numărul 164, din sala a şaptea, adăugă el, uitându-se cu o nelinişte plină de teamă la Derville, cu acea frică a bătrânilor şi copiilor. O să vedeţi un condamnat la moarte, zise el după o clipă de tăcere. Ala nu e însurat, ferice de el!

— Bietul om! spuse Godeschal. Nu vrei nişte bani să-ţi cumperi tutun?

Cu o nevinovăţie de ştrengar de Paris, colonelul întinse cu lăcomie mâna spre fiecare din cei doi necunoscuţi, care îi dădură câte o piesă de douăzeci de franci. Le mulţumi cu o privire tâmpă, spunând:

— Vrednici ostaşi! Apoi le prezentă arma, se făcu a-i lua la ochi şi strigă cu un zâmbet: „Foc, din două piese! trăiască Napoleon” şi descrise în aer cu bastonul o figură imaginară.

— O fi dat în mintea copiilor, din pricina rănii lui, zise Derville.

— Să dea în mintea copiilor, cine, el? exclamă un bătrân pensionar care se uita la ei. Ah, în anumite zile nu trebuie să-i stai în cale. E un bătrân şiret, plin de înţelepciune şi de imaginaţie. Dar astăzi, ce vreţi, nu lucrează lunea. El e aici, domnule, încă din 1820. Atunci un ofiţer prusac, a cărui caleaşca urca dealul spre Villejuif, trecu pe jos pe aici. Noi doi, Hyacinthe şi cu mine, ne aflam pe marginea drumului. Ofiţerul aceştia vorbea din mers cu un altul, cu un muscal sau cu o altă lighioană de acelaşi soi, când deodată, zărindu-l pe bătrân prusacul îi zise, chipurile în glumă: „Uite

un bătrân voltijor care trebuie să fi fost la Rosbach”. — „Eram prea tânăr ca să fi fost acolo, îi răspunse el, dar sunt destul de bătrân ca să fi fost la Iena[23].” Atunci, prusacul a şters-o, fără să mai pună alte întrebări.

— Ce soartă! exclamă Derville. Ieşit din azilul de *Copii găsiţi*, sfârşeşte în *Azilul de bătrâni,* după ce l-a ajutat între timp pe Napoleon să cucerească Egiptul şi Europa. Ştii, dragul meu, reluă Derville după o clipă de tăcere, în societatea noastră sunt trei feluri de oameni, preotul, medicul şi omul de legi, care nu pot avea o bună părere despre lume?... Au veşminte negre, poate fiindcă poartă doliul după toate virtuţile, după toate iluziile. Cel mai nenorocit dintre ei trei e avocatul. Când omul se duce la preot, e împins de căinţă, de remuşcare, de credinţe care-l fac interesant, care-l înalţă şi mângâie sufletul mijlocitorului, a cărui sarcină nu e lipsită de un fel de bucurie; el, preotul, curăţă, vindecă şi împacă. Dar noi, noi avocaţii, vedem repetându-se mereu aceleaşi sentimente rele, nimic nu le îndreaptă, birourile noastre sunt nişte haznale ce nu pot fi curăţite. Câte lucruri n-am aflat făcându-mi meseria! Am văzut un tată murind într-un hambar, fără o para chioară, părăsit de două fiice cărora le dăduse o rentă de patruzeci de mii de franci[24]. Am văzut arzându-se testamente; am văzut mame jefuindu-şi copiii, soţi furându-şi nevestele, soţii omorându-şi bărbaţii, folosindu-se de dragostea pe care le-o insuflau ca să facă din ei nişte imbecili sau nişte nebuni, ca să poată apoi trăi în linişte cu vreun amant. Am văzut femei deprinzându-şi copilul din prima căsătorie cu apucături care trebuiau să-i aducă moartea, numai ca să îmbogăţească pe copilul făcut din dragoste. Nu pot să-ţi spun tot ce am văzut, căci am

[23] *Rossbach... Iena* – Rossbach, sat din Saxonia, unde francezii au fost bătuţi în 1757 de armatele lui Frederic al II-lea; iar la Iena, oraş din Turingia (Germania), armatele lui Napoleon I au înfrânt pe prusaci (1806).

[24] Vezi romanul lui Balzac, *Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)* (1835).

văzut crime împotriva cărora justiţia e neputincioasă. În sfârşit, toate grozăviile pe oare romancierii îşi închipuie că le născocesc, sunt întotdeauna mai prejos decât realitatea. Ai să le cunoşti şi dumneata toate frumuseţile astea; eu mă duc să trăiesc la ţară cu soţia mea. Parisul mă îngrozeşte.

Paris, februarie-martie 1830

Sfârşit.

Addenda

Următoarele personaje se regăsesc în alte romane sau nuvele ale lui Balzac (în paranteză, numele traducerii în limba română – acolo unde există):

Bonaparte, Napoleon

La Vendetta, 1830 (Vendetta)
Une ténébreuse affaire, 1835 (O afacere tenebroasă)
La Paix du ménage, 1830 (Pacea căsniciei)
L'envers de l'histoire contemporaine, 1848
La Femme de trente ans, 1834 (Femeia de treizeci de ani)

Crottat, Alexandre

César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
Un début dans la vie, 1844
La Femme de trente ans, 1834 (Femeia de treizeci de ani)
Le Cousin Pons, 1847 (Vărul Pons)

Derville

Gobseck, 1830 (Cămătarul)
Un début dans la vie, 1844
Une ténébreuse affaire, 1835 (O afacere tenebroasă)
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)

Desroches (fiul)

Un Ménage de garçon, 1842
Un début dans la vie, 1844

La Femme de trente ans, 1834 (Femeia de treizeci de ani)
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)
Les Employés, 1838 (Slujbaşii)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
Un homme d'affaires, 1845 (Un om de afaceri)
Les Petits Bourgeois, 1854

Ferraud, Comtesse

Les Employés, 1838 (Slujbaşii)

Godeschal, Francois–Claude–Marie

Un Ménage de garçon, 1842
Un début dans la vie, 1844
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)
Les Petits Bourgeois, 1854
Le Cousin Pons, 1847 (Vărul Pons)

Grandlieu, vicontesă

Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Gobseck, 1830 (Cămătarul)

Louis XVIII., Louis–Stanislas–Xavier

Les Chouans, 1829 (Şuanii)
L'envers de l'histoire contemporaine
Une ténébreuse affaire, 1835 (O afacere tenebroasă)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)

Le Bal de Sceaux, 1830 (Bal la Sceaux)
Le Lys dans la vallée, 1836 (Crinul din vale)
Les Employés, 1838 (Slujbaşii)

Murat, Joachim, prinţ

La Vendetta, 1830 (Vendetta)
Une ténébreuse affaire, 1835 (O afacere tenebroasă)
La Paix du ménage, 1830 (Pacea căsniciei)
Le Médecin de campagne, 1833 (Medicul de ţară)

Navarreins, duce de

Un Ménage de garçon, 1842
La Muse du département, 1843
Histoire des Treize
Les Rivalités, 1839
Les Paysans, 1844
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Le Curé de village, 1841
La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sagri)
Une ténébreuse affaire, 1835 (O afacere tenebroasă)
Les Secrets de la princesse de Cadignan, 1839
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)

Vergniaud, Louis

La Vendetta, 1830 (Vendetta)